

BELLE TEN

Cilt/Vol.: 86 - Sayı/Issue: 307
Aralık/December 2022

<https://belleten.gov.tr>

Başvuru/Submitted: 14.10.2021
Kabul/Accepted: 18.04.2022

DOI: 10.37879/belleten.2022.1035

Araştırma Makalesi/Research Article

I. Dünya Savaşı'nda Hindistan'ın Kuzey Batı Sınır Eyaleti'nde İngiliz Karşıtı Hareketler ve Osmanlı Devleti'nin Etkisi

Ü. Gülsüm Polat*

Öz

Kuzey Batı Sınır Eyaleti, İngiltere'nin Hindistan yönetimi tarafından 1901'de oluşturulmuş idari taksimatın bir parçasıdır. Bugün Pakistan sınırları içerisinde kalan ve Afganistan'a sınır olan Kuzey Batı Sınır Eyaleti I. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere'nin savaş mobilizasyonunu zorlaştırıcı kimi isyan ve girişimlerinin parçası olmuştur. İngiltere bu bölgedeki hareketlerin güçlenmesini engellemek için bölgeyi takip ederek Kuzey Batı Sınır Eyaleti'ndeki kabileleri ve onların liderlerinin sadakatlerini sağlamaya çalışmıştır. Kuzey Batı Sınır Eyaleti'ndeki İngiliz karşıtı faaliyetleri iki temel faktörün güçlendirdiği tespit edilmiştir: İlki 19.yüzyılın son çeyreğinden itibaren güçlenen İngiliz karşıtı cihatçı faaliyetler kapsamındaki girişimler, ikincisi ise Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte ilan edilen cihad-ı ekber kapsamında İngiltere'ye karşı savaşıma davet edilmeleridir. Kuzey Batı Sınır Eyaleti Türk-Alman propagandasına iki yönden hedef olmuştur. Bunlardan ilki İran ve buradan Afganistan üzerinden yönelen propaganda ve ajitasyondur. Afganistan ile Hindistan arasındaki Kuzey Batı Sınır Eyaleti, Afgan Emirliği ve Emirliğin yönetimindeki sahada faaliyet gösterilerek Panislamık bir hareket kışkırtılmaya çalışılmıştır. İkincisi ise Hindistan olmuştur. Türk-Alman propagandası Kuzey Batı Sınır Eyaleti'ne Hindistan üzerinden de ulaşmaya çalışmıştır. Dahası Kuzey Batı Sınır Eyaleti'ne yönelik propaganda girişimlerinin İran ve buradan da Afganistan'a yöneltildiği de görülmüştür. I. Dünya

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, polat.ummugulsu@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0003-0048-8467

Savaşı'nda İngilizlere karşı zaman zaman yükselişe geçen kabilelerin motivasyonları ve arka plandaki bağlantıları bu çalışma kapsamında ele alınmıştır. Çalışmanın kaynaklarını başta İngiliz arşiv kayıtları olmak üzere Türk arşiv kayıtları ve telif-tetkik eserler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Batı Sınır Eyaleti, Hindistan, Osmanlı Devleti, Afganistan, Cihad-ı ekber, I. Dünya Savaşı.

Anti-British Movements in the Indian North West Frontier Province (NWFP) during World War I and the Impact of the Ottoman Empire

Abstract

The North West Frontier Province (NWFP) was part of the administrative division established by the British Indian administration in 1901. The NWFP, which remained within the present borders of Pakistan and neighboured the borders of what is today Afghanistan, was a scene of important rebellions and attempts to complicate Britain's mobilization during the World War I. To prevent the build-up of the enemy actions in this region, Britain tried to ensure the loyalty of the tribes and their leaders in the NWFP. The present study reveals that two main motivations were behind the anti-British activities in the NWFP. The first of these was the anti-British jihadist activities that had gained strength since the last quarter of the 19th century. The second was the cihadı ekber (holy war, jihad) announced after the Ottoman Empire joined the First World War. The NWFP itself was not a direct target area for Turkish-German propaganda, but it was influenced by the propaganda attempts emanating from two main target areas. The first of these attempts was the agitation conducted from Afghanistan and from Afghanistan through Iran. In this case, attempts were launched from the territory under the rule of the Afghan Emirate to create a pan-Islamic mobilization between Afghanistan and India. The second attempt involved propaganda directed at NWFP through India. It is highlighted in the study that certain milestone developments such as the Dardanelles Campaign, the British defeat at Kut al-Amara and the fall of Baghdad had been influential on the anti-British movements in the region. The sources used mainly comprise British archive records as well as Ottoman archival documents and works of modern research.

Keywords: North West Frontier Province, India, Ottoman Empire, Afghanistan, greater jihad, World War I.

Giriş: I. Dünya Savaşı, Doğu Algısı ve Önemi

I. Dünya Savaşı arifesinden başlayarak savaşan ülkeler için Doğu algısını ve bu bölgelere verilen önemi doğru anlamak savaş yıllarında aşağıda detaylarını anlatacağımız Hindistan'ın Kuzey Batı Sınır Eyaleti'ne (KBSE)¹ yönelik girişimleri anlamlandırmak konusunda önemli bir alt yapı oluşturacaktır. Bu konuda savaşan tarafları kendi içerisinde ele almakta fayda vardır. Öncelikle İtilaf Devletleri içerisinde İngiltere, Britanyalı mühendislerin buhar ve demir gücünü yönetebilmeleri sayesinde 18. yüzyılın sonlarından itibaren yeni teknolojilerin bir öncüsü olarak rakipleriyle arasındaki farkı açmıştı. Büyük Britanya 19. yüzyıl boyunca endüstri ve ticaret ile zenginleşirken dünyanın uzak noktalarında koloniyel birimlerini tesis etmeye başladı. Bunların başında da Hindistan geliyordu. Hindistan İngiltere için pek çok açıdan önemliydi. 19. yüzyılın son çeyreğinde Birleşik Krallık askeri personeli içerisinde Hint askerlerinin oranları %62'lik bir orana yaklaşmıştı ki bu durum Lord Salisbury'nin Hindistan'ı "Doğu Denizlerinde ücret ödemeksizin istenen sayıda asker alınabileceği bir İngiliz kışlası" şeklinde ifade etmesine yol açıyordu². Kısacası Hindistan İngiltere için başta insan olmak üzere son derece zengin bir kaynaktı. Bu kaynağın korunması için değişen şartlarla uyumlu biçimde her türlü tedbir alınacaktı. İngiltere için İran ve Afganistan'da etkin olmak hem Hindistan'daki varlığı için hem de Rusya'yı frenlemek için önemliydi. 1839 ve 1876'da yaşanan iki İngiliz-Afgan Harbi neticesinde Doğu Afganistan İngilizler tarafından işgal edilmiş ancak direniş çok güçlü olunca geri çekilmişlerdi. Bu savaşlar Batı medeniyetine karşı Afgan milliyetçiliği ve yabancı düşmanlığını körükledi³. Afganistan İngiltere için kontrolü ve nüfuz etmesi daha zor ancak uzak kalınması da imkânsız olan bir bölgeydi. İran ise İngiltere ve Rusya'nın çekişme bölgelerinden bir diğerydi. İran'da bu iki ülkenin nüfuzu özellikle 19. yüzyılda kendisini gösterdi. Önce Rus ardından da İngiliz ordularına karşı alınan yenilgiler bu iki ülkeyi İran'ın kaderinde belirleyici hale getirdi. Modern silahlarla donatılmış Rus ordusu Orta Asya ve Kafkaslar'da ilerleyip İran'ın komşusu haline geldiler. Osmanlı Devleti için uzak ve hakimiyeti güç olan periferisi olan Basra⁴, 18.

1 Çalışmada kısaltması olan KBSE kullanılacaktır.

2 Niall Ferguson, *İmparatorluk Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği*, çev. Nurettin El Hüseyini, 4. baskı, YKY, İstanbul 2017, s. 168, 174.

3 Vartan Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan. Politics of Reform and Modernization 1880-1946*, Stanford University Press, Stanford 1969, s. 8.

4 Osmanlı Devleti'nin Basra Hakimiyeti hakkında bk. Süleyman Polat, *Doğu'ya Hakim Olmak.1701 Basra Seferi ve Osmanlı Devleti'nin Bölgeyi Kontrol Çabaları*, Selenge Yay., İstanbul 2021; Gökhan

yüzyıldan beri İngiltere'nin de faaliyet sahası haline gelmekteydi. İranlılar için bu iki devlet kuzey ve güney komşuları haline gelmişti. İran kapitülasyonlar ile bir dizi ticari ve diplomatik ayrıcalığı verdiği Batılıların çok sayıda vilayette konsolosluk açtığı, Süveyş Kanalı'nın açılması ve kuzeyde de Rus demiryollarının Kafkaslar ve Orta Asya'ya ulaşmasıyla tam anlamıyla iki büyük gücün baskısı altında kalmış bir görünüm arz ediyordu⁵. İngiltere'nin Hindistan'ı ve Hindistan'a ulaşan güzer-gahları güvende tutmak planını sekteye uğratmak, Almanya'da özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile artan siyasi, ekonomik işbirliği ile eş zamanlı olarak bir hedef haline geldi. Bu, Osmanlı Devleti'nin 1890 Berlin Kongresi'nde Avrupa'da topraklarının büyük çoğunluğunu kaybettiği döneme denk geliyordu⁶. Çarlık Rusyası'nın emperyal gelişmesi ise Osmanlı Devleti'ni doğrudan ya da dolaylı yoldan toprak kayıplarına uğratmıştı. 19. Yüzyılın sonuna gelindiğinde yeryüzünde karaların altında birini kapsayan topraklarıyla Çarlık Rusyası dünyanın en büyük imparatorluğu idi⁷. Rusya, Osmanlı Devleti'ni attığı her modernleşme adımında engellemekle yetinmiyor tıpkı İngiltere gibi Panislamizm korkusuyla –bu korkunun arka planında İttihatçıların 1908'den sonra Orta Asya Müslümanlarına yönelik söylem ve eylemleri de etkiliydi- Müslüman tebaasını kontrol altında tutmanın çeşitli yollarını arıyordu⁸. Bu genel bakış açıları I. Dünya Savaşı'nda belirlenen hareket planlarına etki edecekti.

1. İngiliz Yönetiminde Hindistan ve Yönetim Birimleri

Hindistan'ın KBSE olarak isimlendirilen bölgenin kuzeyinde Hindukuş Dağları, güneyinde Belucistan ve Penjab'a ulaşan Dera Gazi Han hattı, doğusunda Keşmir ve Penjab, batısında ise Afganistan yer almaktadır. Hindistan'ın Kuzey Batı Sınır Eyaleti bu haliyle 39.000 square millik (101.0095 km²) bir alanı kapsamaktadır⁹. Afgan liderleri tarafından *Yaghistan* olarak tabir edilen bu coğrafya uzun zaman kontrol edilemez, isyancı bir bölge olarak görülmüş, İngiliz, Afgan yetkililerin

Çetinsaya, *Ottoman Administration of Iraq 1890-1908*, Routledge Pub., London, New York 2006.

5. Ervand Abrahamian, *Modern Iran Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017, s. 52.

6. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yay., İstanbul 1983, s. 40 vd.

7. Joshua Sanborn, "Rus İmparatorluğu", *Savaşta İmparatorluklar 1911-1923*, İletişim Yay., İstanbul 2016, s. 163.

8. Kemal Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 4. baskı, İstanbul 2010, s. 568; Michael Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*, çev. Yücel Aşıkoglu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016, s. 92-94.

9. Lal Baha, *N.W.F.P Administration under British Rule 1901-1919*, National Comission on Historical and Cultural Research, Islamabad 1978, s. 1.

planlamalarında da göz önüne alınmayan bir saha olarak kalmıştı. Öyle ki bu bölgeleri İngiliz yetkililer medenileştirme çabalarının dışında tutmuş, dahası yerel otoriteler de politik etki sahalarının dışında görmüştü¹⁰. Bölgeyi bilen bir subay nüfusun yaklaşık üç milyon olduğunu¹¹ ve bunun 500.000 kadarının *birinci sınıf* savaşçı olduğunu belirtmektedir¹².

Kırım Savaşı ile Osmanlı topraklarından pay alması önlenen Rusya, bundan sonra Asya'nın doğusuna doğru ilerlemeye, hanlıkları yavaş yavaş ele geçirmeye başlamıştı. Bu ilerleyişin bir sonucu olarak 1865'de Taşkent ve 1873'de Hive'yi ele geçirmişti. Bu, doğrudan Afganistan'a ve dolaylı olarak Hindistan'a yönelmiş bir tehditti. İlerleyiş çeşitli kesintilere uğramakla birlikte süreklilik arz ediyordu. Afganistan sınırı Rusya'nın ilerlemesi karşısında Hindistan sınırının zayıf noktası olarak görünüyordu. Bölge yerel kabilelerinin İngiliz yönetimiyle olan çatışmaları KBSE'nin kuruluşundan evvel, 1895'de Çitral (Chitral) Seferi ve iki yıl sonra da İngiliz postalarına saldıran Mohmand ve Afridi yerel kuvvetlerine karşı geniş ölçekli bir sefer düzenlenmesine neden olmuştu¹³. İngilizlerin Hindistan'da oluşturdukları yönetim ve güvenlik sistemini genişletmeleri anlamına gelen ve *ilerleme politikası* (*forward policy*) olarak isimlendirilen bu süreç KBSE'nin oluşturulmasını hazırladı. İngiliz ileri karakolları Çitral'dan Belucistan'a kadar aşiret bölgelerine genişletildi. Yerel askerler toplayıp eğitmeye, bazı kabilelere yüksek sübvansiyonlar ödeyip, diğerleri ile mücadele etmeye başladı. Hayber'de Dargai, Thal ve Jamrud'a demiryolu hatları inşa edildi. Fakat bu değişim beraberinde yeni sorunları getirdi¹⁴.

1899'da Hindistan Valiliği'ne atanan Lord Curzon (George Nathaniel Curzon, 1859-1925) Hindistan'ın kuzey batı sınırı ile ilgili iki sorunun çözümünün gerek-

10 *Yaghi* kelimesi isyancı [rebellious] ve yaghistan ise isyancıların bölgesi, toprağı [land of insolence] anlamına gelmektedir. Christine Noelle, *State and Tribe in Nineteenth Century Afghanistan: The Reign of Amir Dost Muhammed Khan (1826-1863)*, Routledge, London, New York 1997, s. 141; B.D. Hopkins, "Jihad on the Frontier: A History of Religious Revolten the North-West Frontier, 1800-1947", *History Compass*, 7/6, (2009), s. 1461.

11 1915 yılına ait bir raporda KBSE'deki Müslüman nüfusu 2.723.145 olarak verilmektedir. *The National Archive* (Bundan sonra TNA), Foreign Office (FO), 882/12-1, s. 1, "Memorandum on Indian Moslems"

12 William Barton, *India's North-West Frontier*, John Murray, London 1939, s. 8.

13 J. C. Powell-Price, *A History of India*, Thomas Nelson and Sons Ltd., London, Edinburg, Paris, Melbourne, Toronto, New York 1955, s. 573-576.

14 Asta Olesen, *Islam and Politics in Afghanistan*, Routledge Publishing, London and New York 1996, s. 102-103.

tiğini düşünüyordu. Bu değişimin temeli askeri savunmanın yeniden düzenlenmesi ve sınır ötesi hattın yönetiminin değişmesiydi. Bununla ilgili bölgedeki yerel güçlerin yönetiminin kolaylaştırılabilmesi için İngiliz Hindistan'ı içerisindeki yönetim birimlerinden birisi haline getirilmesi düşünüldü. Lord Curzon'un hazırladığı teklifle Şubat 1901'de¹⁵ oluşturulan KBSE Penjab'ın Trans-Indus hattını Dera İsmail Han bölgesini kapsıyordu. Yeni eyaletin yönetimi Genel Komutanın temsilcisi olan bir yetkili (Agent) ve Baş Komiser (Chief Comissioner) unvanlarına haiz birer görevli uhdesindeydi. Bu temsilcinin görev sahası Hazara, Peşaver, Kohat, Bannu ve Dera İsmail Han'ı içine alan beş bölgeden oluşacaktı ve beş politik temsilci görev yapacaktı. Bu politik temsilciler Dir, Swat, Çitral Hayber, Kurram Vadisi, kuzey ve güney Veziristan'da (Waziristan) görev yapacaktı¹⁶. Bu kapsamda sınır kabilelerine düzenli ödemeler sistemi kurularak sınır çatışmaları azaltıldı. Ancak sonraki on yıllarda İngiliz birlikleri sınır kabilelerinden bazılarıyla mesela Mahsudlar (Mahsuds)¹⁷, Vezirler (Waziris) ve Zakka Khel Afridiler ile savaşmaya devam etti. İngiliz birliklerinin bu kabilelerle mücadelesi tek parçalı bir savaş olmaktan öte baskınlarla mücadele etmek şeklindeydi. 1907'de Kuzey-Batı sınırının yerleşik bölgelerinde 56, 1908'de 99 ve 1909'da 159 baskın kaydedilmişti¹⁸. Çalışmanın konusunu oluşturan KBSE içerisindeki bu bölgeler bugün Pakistan sınırları içerisinde yer alan ve Pakistan'ın yönetiminde aynı isimle anılan eyaletin yerleşim birimleridir. Ancak I. Dünya Savaşı yılları içerisinde, bölge İngiliz Hindistan'ının bir parçası, yönetim birimi ve Afganistan'ın sınırıdır.

- 15 Kuzey Batı sınır Eyaletinin kuruluşunun Peşaver'de büyük bir askeri erkan tarafından yapıldığı ve ilanın bölgenin belli başlı liderlerinin ve yerli toplumun şeflerinin olduğu bir topluluğun da olduğu kalabalığa okunduğu bildiriliyordu. "The New Indian Province", *The Times*, 12 Kasım 1901.
- 16 H. Caldwell Lipsett, *Lord Curzon in India 1898-1903*, R. A. Everett&Co., London 1903, s. 49-51. Lord Curzon Genel Vali olarak atanmasının öncesinde KBSE'yi içine alan sahada seyahat etmişti. Bu seyahat güzergahı oldukça genişti, Japonya'nın başlıca şehirleri, Kore, Çin, Annam, Cochinchine (güney Vietnam), Cambodia'yı kapsıyordu. İran'da, 1894'te Ceyhun Nehri'nin kaynaklarını keşfetti. Pamirlerden Çitral'e ulaştı. Çitral'den sonra Kabil'e vardı. Burada Abdurrahman Han'ın konuğu oldu. Buradan at sırtında Belucistan, Kandahar'a yani İngiliz ileri karakol birliklerinin bulunduğu noktaya ulaştı. Bu sayede KBSE sınırlarını görmüş oldu. Bu bölgeler merkezden binlerce km uzaklıktaydı ayrıca merkezin desteğinden de yoksundu.
- 17 KBSE'nin Peştun kabilelerinden olup Veziristan'daki kabilelerdendir-. Ludwic W. Adamec, *Historical Dictionary of Afghanistan*, Third Edition, The Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland, Oxford 2003, s. 241.
- 18 Olesen, *Islam and Politics in Afghanistan*, s. 102.

2. Cihad-ı Ekber İlanı ve KBSE'deki Etkileri

Cihad-ı ekber ilanı I. Dünya Savaşı başında Osmanlı Devleti'nin uygulamaya koyduğu propaganda söyleminin temelini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin 11 Kasım 1914'te savaşa resmen dahil olmasının ardından, 14 Kasım'da Fatih Camiinde bir fetva okunarak tüm Müslüman erkeklerin Osmanlı padişahı yönetiminde savaşa katılmasının farz-ı ayn olduğu bildiriliyordu¹⁹. Bu beyannamenin ilanından sonra Osmanlı Devleti savaşı geniş coğrafyalarda başta İngiltere olmak üzere İttifak devletleri aleyhine genişletmek üzere harekete geçti²⁰. Bu beyannamayı, Arap Yarımadası'ndaki liderlere, Afrika coğrafyasına, Mısır'a, Hindistan'a ve hatta İslam nüfusun meskûn olmadığı İngiliz sömürge bölgelerine de ulaşturmaya çalıştı²¹. Bu girişimin gerçekleştirilmesinde Teşkilat-ı Mahsusa da (TM) etkin işlev yüklendi. Sadece Türk teşkilatı değil Alman istihbaratı ve Doğu konusunda yetkin ajanları da “kutsal savaşı” geniş coğrafyalara yaymak için harekete geçti. Bu gelişmenin arka planında Alman Doğu bilimlerinin 1887'den itibaren Berlin'de *Seminar für Orientalische Sprachen*, ya da 1908'den sonra Hamburg'da teşkil edilen “*Deutsches Kolonial-Institut*” gibi Güney Afrika, Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam'ın politik gelişimi gibi konularda eğitim veren kurumlar ve Ortadoğu dillerini bilen Afrika'dan Türkistan'a uzanan çok geniş bir sahaya dair seyahat tecrübesi olan isimler vardı. Bu isimler Almanların zihninde cihad-ı ekber ilanıyla başlatılacak kutsal savaşın başta İngiltere olmak üzere politik etkileri üzerine bir beklenti

19 Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi hakkındaki tartışmalar hakkında bk. Mustafa Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı - Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s. 20 vd; Vahdet Keleşylmaz, “Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşına Giriş Süreci”, *Erdem*, C 11/S. 31, Mayıs 1999, s. 139-153; Mesut Uyar, *The Ottoman Army and the First World War*, Routledge, London and New York 2021, s. 64-65.

20 Gottfried Hagen, “German Heralds of Holy War: Orientalists and Applied Oriental Studies”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, XXIV/2, s. 145-162

21 Bu girişimlerle ilgili bölgeler bağlamında –bu çalışmanın kapsamına giren Hindistan ve Hindistan'ın kuzeyi dışında kalan- bölgelere yönelik faaliyetler kapsamlı araştırmalara konu olmuştur. Bu araştırmalar her bölgenin kendisine has yapısını ortaya koymuştur. TM'nin Kuzey Afrika'daki faaliyetleri hakkında bk. F. Rezzan Ünalp, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Faaliyetleri*, ATASE Yay., Ankara 2014. Mısır'a ve Sudan'a yönelik faaliyetleri hakkında; Ü. Gülsüm Polat, *İngiltere ve Osmanlı Devleti Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*, ATAM Yay., Ankara 2015, s. 201-226, 214-224, Polat Safi, *The Ottoman special organization Teşkilat-ı Mahsusa: A historical assessment with particular reference to its operations against British occupied Egypt (1914-1916)*, İhsan Doğramacı Bilkent University, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, İran coğrafyası hakkında; Barış Metin, *Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012, Arap -Yarımadası'na yönelik girişimlere dair bk. Ü. Gülsüm Polat, *Türk-Arap İlişkileri. Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken 1914-1923*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 76.

oluşmasında etkili oldu. Ancak Alman arkeolog ve casus Max Freiherr von Oppenheim (1860-1946) başkanlığında I. Dünya Savaşı başında Berlin’de kurulan “*Nachrichtenstelle für den Orient*” (Doğu Propaganda Ofisi), Almanya’nın Doğu’ya yönelik propaganda faaliyetlerinin merkezini oluşturdu. Oppenheim Panislamizm konusunda savaş öncesinde Kahire’de bulunduğu günlerde bir fikir dünyası oluşturmuştu. Ona göre politik İslam söylemi olarak cihad-ı ekber İngiltere, Fransa ve Rusya’yı etkileyebilecek tehlikeli bir araçtı²². Almanya’nın savaşa girişinden hemen sonra 2 Aralık 1914’te Dışişleri Bakanlığı bünyesine geri çağırılan bu önemli uzman, savaşın propaganda söyleminde etkili olacaktı. Oppenheim Eylül 1914’te uzun bir memorandum hazırladı, İslam dünyasında kutsal savaş ve Panislamik propagandanın en etkili silah olacağını, İngiliz karşıtı hareketlerin Hindistan’a büyük zararlar verebileceğini yazdı²³. Ayrıca İran ve Mısır’a seferi kuvvetlerin gönderilmesini öneriyordu. Önerileri Alman dışişleri bakanı Arthur Zimmermann’ı da etkilediği için dışişleri bakanı Doğu politikasına dair gelen raporların mutlaka Oppenheim’a gösterilmesini isteyecekti²⁴. Cihad-ı ekberin geniş sınırlara yayılması hedefi İngiliz savaş yönetiminin bildiği ve beklediği bir savaş yöntemi idi. İngiltere adına en kaygı duyulan bölgelerin başında Hindistan gelmekteydi. Zira İngiliz ordusunun azımsanmayacak bir kısmını oluşturan Hintli askerlerin Osmanlı Devleti ve Almanya tarafından uygulamaya konulan Panislamik harekete²⁵ ve cihat çağrısına nasıl cevap verecekleri bilinmiyordu. Özellikle Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu bölgeler büyük soru işaretiydi. KBSE hem nüfusunu çoğunlukla sünni Müslümanların oluşturduğu bir bölgeydi hem de Afganistan’a sınırdı. Tüm bu sebepler bölgeyi stratejik bir konum haline getiriyordu. Daha önce de bahsedil-

22 Almanya’nın I. Dünya Savaşı sırasında Doğu’ya yönelik hedeflerini de ele alan Fritz Fischer’in çalışması bir öncüdür ve yazıldıktan kısa zaman sonra Almancadan İngilizceye de çevrilmiştir; Fritz Fischer, *Germany’s Aims in the First World War*, W.W. Norton&Company, Inc, New York, 1967, s. 120-124, diğer taraftan Türkçe literatürde konuyu ele alan çalışmalar da vardır: Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, TTK Yay., Ankara 2014, s. 25-39.

23 Kadir Kon, “Almanya’nın İslâm Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandum”, *Tarih Dergisi*, S. 53 (2011/1), İstanbul 2012, s. 211-252.

24 Fischer, *Germany’s Aims in the First World War*, s. 123-124.

25 Panislamik hareketin gelişimi ve etkisi hakkında önemli bir literatür bulunmaktadır. Azmi Özcan, *Pan-Islamism-Indian Muslims, the Ottomans&Britain (1877-1924)*, Brill, Leiden 1997, Nikki R. Keddie, “Pan-Islam as Proto-Nationalism”, *The Journal of Modern History*, 41/1 (March, 1961), Gail Manult Graham, *The Khilafat Movement: A Study of Indian Muslim Leadership, 1919-24*, University of Pennsylvania Press, USA 1977.

diği üzere KBSE beş İngiliz sahasına ayrılmıştı. Bunlar Dera İsmail Han, Bannu, Kohat, Peşaver ve Hazara idi²⁶.

Osmanlı Devleti'nin henüz savaşa girmediği fakat Batı cephelerinde savaşın başladığı dönemde İngiltere'nin Hindistan Valisi Lord (Charles) Hardinge'nin (1858-1944) politikası Afganistan Emiri Habibullah (1872-1919) ile arasımı iyi tutmak ve onun tarafsızlığını korumaktı. Ancak özellikle 1907 Anglo-Rus Konvansiyonu²⁷ nedeniyle İngiltere'ye kızgın olan Emir'in savaşta İngiltere'ye karşı nasıl bir tutum takınacağı belirsizdi. Savaşın başlamasıyla Emir'e savaşta tarafsız kalması tavsiye edildi ve Hindistan-Afganistan sınırının korunması için bazı adımlar atması için ricada bulunuldu²⁸. Hindistan Hükümetine Emir Habibullah, Osmanlı Devleti savaşa girmeden önce ve Kasım 1914 başında savaşa girdikten sonra da tarafsızlığı yönünde teminat verdi²⁹. Osmanlı Devleti'nin cihad-ı ekber ilan etmesi ile Afganistan'da İngiliz karşıtı görüşler güç kazandı. Bu fikirleri savunanlar arasında Mahmud Tarzi (1868-1933) ve Emir'in üçüncü oğlu ve Afganistan'ın gelecekteki emirlerinden Amanullah Han (1892-1960) ayrıca Emir Habibullah'ın kardeşi Nasrullah Han (1874-1921) vardı. Nasrullah Han Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sonra Emir'i merkezi devletlere katılmak konusunda etkilemeye çalışıyordu. Tarzi'nin *Siraj al-Akhbar* gazetesi³⁰ İngiliz karşıtı bir tonla yayınlar ya-

26 James McCrone Douie, *The Panjab, North-West Frontier Province, and Kashmir*; Seema Pub., Delhi 1974, s. 291.

27 31 Ağustos 1907'de imzalanan anlaşma ile İran, Tibet ve Afganistan'ı içine alan bölgeyle ilgili uzun zamandır devam eden İngiliz-Rus rekabetini çözüme ulaştırmak adına önemli bir adımdır.

28 Baha, *N.W.F.P. Administration under British Rule 1901-1919*, s. 81-82.

29 Ludwig Adamec, *Afghanistan, 1900-1923: A diplomatic History*, University of California Press, Los Angeles, California 1967. s. 85-86. Savaşın ilerleyen günlerinde İngiliz Kralı George V, Afgan Kralı'na bizzat mektup yazarak göndermişti. *British Library*, IOR/L/PS, 10-492-305, 29 Ekim 1915, s. 189. Kral Lord Hardinge'nin tavsiyesiyle mektubu yazmıştı; *HARDINGE* 100, 114, 8 Ekim 1915.

30 KBSE'de I. Dünya Savaşı'nda İngiliz karşıtı hissiyatla yayın yapan gazetelerin ömrü uzun olmuyordu. *Siraj el-Ahbar* bunların en meşhurlarıydı. Kabile üyelerini etkileyen Müslüman yanlısı ve İngiliz karşıtı kaynak, Kabil'de yayımlanan ve kabile bölgelerinde dolaşan Roos-Keppel'in *çok güçlü bir İngiliz karşıtı* olarak nitelendirdiği bir gazeteydi. 1915'in ortalarında *İngiliz karşıtı ve Alman yanlısı haberler* yayınlıyordu. Dahası gazete önde gelen tüm Mollalara ücretsiz olarak dağıtılıyor ve bazı kopyalar Peşaver'deki kişilere elden gönderiliyordu. Hindistan Hükümeti gazetenin sayı dağıtımını engellemek için adımlar attı. Ayrıca, Vali, Afganistan Emiri'ne bu konuda şikayette bulundu ve gazete onun *doğrudan sansürü* altına girdi. 1912'de kurulan *Afghan* isimli gazete Balkan Savaşı ve Trablusgarp Harbi konusunda Osmanlı ve Panislamist bir tonla yayın yapıyordu. Gazete yayınlarını 1915 yılında baskı nedeniyle sonlandırmak zorunda kalacaktı. Bir diğer gazete olan *Serhad* da Ocak 1915'te kuruldu. Günlük yayınlanacak Urduca gazetenin ömrü kısa oldu ve Nisan 1915'de kapandı. *Frontier Advocate* ve *Afghan*, KBSE'nin ilk milliyetçi gazeteleriydi; biri

piyordu. Emir Habibullah eğer merkezi devletler yanında savaşa girerse Rusya ve İngiltere'nin baskısı altında kalacağını biliyordu³¹. Afganistan Osmanlı Devleti'nin modernizasyon ihraç ettiği bir ülkedydi³². Avrupa'dan Osmanlı coğrafyasına askeri ve teknolojik danışman ve mühendisler vasıtasıyla taşındığı gibi Afganistan'a yenilikler ve düzenlemeler götürülmeye çalışılmıştı³³. 19. Yüzyılın son çeyreğinde bölgeye giden uzmanlar gözlemlerini yazdılar. Coğrafya, kültür, siyasi, sosyal hayat ve gözlemleyebildikleri her şeyi yazıp, resmettiler³⁴. Kısacası Afganistan'da her açıdan güçlü bir Osmanlı etkisi vardı. Osmanlı Devleti'nin cihat ilanı sonrasında buradaki kabilelerin İngiliz karşıtı faaliyetlerini arttıracaklarına dair bir beklenti ortaya çıktı³⁵

Afganistan ve KBSE'de Osmanlı Devleti'nin son dönemde yaşadığı büyük kayıplara karşı yüksek bir ilgi ve empati vardı. Bilindiği üzere Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında cereyan eden I. Balkan Harbi Osmanlılar açısından büyük bir hezimetle sonuçlanmış, dahası imparatorluğun eski başkenti Edirne elden çıkmıştı. İstanbul Yeşilköy'e kadar ilerleyen Bulgar ordusu sadece Osmanlılar için değil hilafet merkezi olarak İstanbul'u gören Müslümanları da kaygılandırmıştı. KBSE kabileleri II. Balkan Harbi sonrası Edirne'nin Enver Bey (sonrasında Paşa 1881-1922) tarafından geri alınmasını Trablusgarp ve Balkan Savaşı'nın bir rövanşı olarak görmüşlerdi. KBSE'de dağıtılan gazetelerde Türk savaşına dair

Hinduların, diğeri Müslümanların davasını savunuyordu. Lal Baha, "Struggle of Journalism in Frontier Province 1900-1930", *Islamic Studies*, 17/3 (Autumn 1978), s. 218-221.

- 31 Hugh Beattie, "Afghanistan", *International Encyclopaedia of the First World War*, ed.by Ute Daniel, Peter Gatrell, Olivar Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by: Freie Universität Berlin. s. 4 (4-19).
- 32 Afgan modernleşmesi ve Türkiye'nin etkisine dair bkz: Oğuz Hamşioğlu, *Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara 2006.
- 33 Michael B. O'Sullivan, "'The Little Brother of the Ottoman State': Ottoman technocrats in Kabul and Afghanistan's development in Ottoman imagination, 1908-23", *Modern Asian Studies*, 50/6 (2016), s. 1852.
- 34 Bu konuda Afganistan'ın ötesine geçip KBSE sahasına giren Encümeni Teftiş ve Muayene reisi iken Hindistan, Afganistan ve Svat bölgesinde seyahat eden Ahmed Ahmedi, gözlemlerine dayalı bir eser kaleme almıştır. Peşaver, Svat bölgesine dair detaylı bir anlatımı vardır. Ahmed Ahmedi, *Hindistan ve Svat ve Afganistan Seyahatnamesi*, Mahmud Beğ Matbaası, Babiâli 1300.
- 35 Buna dair ilk beklenti çok yüksektir. Afgan Emiri'nin sınırlara asker yığdığı haberi Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden günler sonrasına aittir. Tahran Elçisi Enver Paşa'ya şöyle yazmaktadır: "Afgan Emiri kuvve-i killiyesini Peşaver ve Pencab hududlarına tahşid eylediği ve kendisi Celalabad'a gittiği hududunda ...bazı tahşidatta bulunduğu mevzuk ad olunabilecek bir derecede haber verilmiştir" BOA, DH.EUM.2.ŞB, 3/10, 22 Teşrin-i sani 1330. (18 Kasım 1914)

haberler büyük ilgiyle takip edilmişti. Okuma yazma oranı çok düşük olan halk *Zemindar* gazetesinde³⁶ savaşa dair haberleri okuyamasa da bunun çözümü için geleneksel bir yöntem devreye giriyordu. Okuma yazma bilenler etrafında kümelenen kalabalıklara savaşa dair detayları, Enver Paşa'nın Edirne'yi geri almak üzere ilerlediği haberlerini okuyordu. Halk bu haberleri büyük bir coşkuyla takip ediyordu. Havaya ateş eden ve kutlamalar yapan Peştunlar, Enver Paşa'yı *millî bir kahraman* olarak görüyorlardı. Sokaklarda Enver Paşa'nın portresi sergileniyor ve halk arasında savaşın gidişatı günlük hayatın öncelikli takip edilen bir konusunu teşkil ediyordu³⁷. Bir başka etkileşim ise Trablusgarp Harbi sırasında yaşanmıştı. Trablusgarp'a İtalya'nın saldırısından sonra Aligarh Türkiye'ye yaralı askerlere yardım ve bakım için Dr. Muhtar Ahmed Ensari (1880-1936), doktorlar ve erkek hemşirelerden oluşan bir heyet gönderdi. Bu heyette KBSE'den Abdurrahman Peşaveri (1886-1925) de yer alıyordu. Peşaveri bu seyahate dahil olduğunda Aligarh'da öğrenciydi ve Peşaver'in iyi bilinen bir ailesine mensuptu. Abdurrahman el-Peşaveri bu yolculuğa çıkmadan önce babasını ikna etmek hususunda bazı şüpheleri vardı ve ailesine izahat vermeden İstanbul'a misyon ile gitti. Dahası İstanbul'dan geriye dönmedi, burada kaldı. İstanbul'da bir süre eğitim aldıktan sonra tahsiline Beyrut'ta devam etti. Bu süreç I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar devam etti. I. Dünya Savaşı devam ederken Afganistan sınırını kat ederek bölgede cihad beyannamesi dağıttı³⁸. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilgisinden sonra Abdurrahman el-Peşaveri Türk bağımsızlık mücadelesine katılarak 1921'de Afganistan'a Ankara Hükûmeti'nin temsilcisi olarak gönderildi³⁹. Görüldüğü üzere KBSE ve Afganistan'da Osmanlı Devleti'nin yakın dönemde yaşadığı sarsıntılar ilgiyle takip ediliyor ve empati kuruluyordu. Bu durum Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra buraya heyetler gönderilerek savaş için destek sağlanması adımlarına bir arka plan oluşturmuş olmalıydı.

36 Gazetenin Balkan Harpleri sırasında Türk harbi yararına yardım topladığına dair çokça örnek görülmektedir. *BOA*, BEO, 3974/298000, 27 Teşrin-i sani 1329, Sadaretten Maliye Nezaretine.

37 Abdul Rauf, "The Balkan Wars and British India. A Case Study of NWFP", *JPHS*, LXIII/1, s. 30-31.

38 Sarısan, Sadık, "Birinci Dünya Savaşında İran Elçiliğimiz ile İrtibatlı Bazı Teşkilat-ı Mahsusa Belgeleri", *OTAM*, S. 7, 1996, s. 209-217.

39 Abdul Rauf, "Pan-Islamism and the North West Frontier Province of British India (1897-1918)", *Perceptions*, Winter 2007, s. 29-30.

3. Heyetler ve KBSE

Afganistan'a heyet gönderilmesi savaş daha Avrupa'da başladığında gündeme gelmişti. Haziran 1914'te sınıra yakın vilayetlerden Van'dan Vali Tahsin Bey (Uzer, 1878-1936), Afganistan, Belucistan ve İran'ın Rus arazisine yönelik bir saldırı için anlaştıkları haberlerini merkeze iletmişti⁴⁰. Bu bölge propaganda ve istihbarat açısından sonuç alınması zor bir bölge olarak da görülüyordu. Abdurreşid Efendi ve Binbaşı Ali Efendi'nin Belucistan, Afganistan ve oradan da Hindistan'a *mücahide-i diniyede* bulunmak üzere gitmesi planlanmış ancak vali bunun netice alınması güç bir girişim olarak rapor etmişti⁴¹. Bir heyet gönderilecekse hangi yolu takip etmeliydi sorusuna Afganistan'a gidecek heyetin Süleymaniye sancağından İran'a oradan Afganistan'a gitmesinin uygun olacağı cevabı verildi. Bu heyet ya bir alay kuvvetinde top ve sair ile donatılmış bir süvari müfrezesiyle yahut mütenekkiren (kılık değiştirmiş vaziyette) gizli gitmeliydi. Bu yöntemlerden ilki seçilirse mevsim itibarıyla (Ekim 1914) barınacak yer bulunamayacağından karşılarına düşman çıkmaya dahi yolun yarısına varmadan *perişan* olacakları öngörülüyordu. Heyet kılık değiştirmiş vaziyette olursa bunun *daha tehlikeli fakat hedefe vusul (ulaşma) ihtimali* daha yakın olacağı vurgulanıyordu. Yine de İngiltere'nin Afganistan'a giden yolları izleyip, kapatıp kapattığının bilinmediği, İngilizlerin bu tedbiri almış olabileceği *fakat herhalde gafil değildir* ifadeleriyle açıklamaktaydı. İran yabancı devletlerin etkisi altında⁴² her aşiret ve hatta memur başka devlete hizmet edebilir olduğundan son derece riskliydi⁴³. Musul valisi yine Dahiliye Nazırı'na yazdığı bir başka telgrafta şunları söylemekteydi:

"Afgan için yola çıkarılan hey'etin i'zâmından vazgeçildiğini hissediyorum. Afganistan'ın mevki ve kuvveti itibarıyla büyük bir ehemmiyeti olduğundan biraz harbe teşvik ve mecbûr etmek için bir hey'et-i mahsûsa gönderilmelidir. Afganlıları maddî ve mânevî menâfi' göstererek iknâ ve harbe imâle etmek mümkündür. Ma'nevîyyât cihetin müctehidlerden ve Geylaniler'den

40 BOA, DH.ŞFR., 437/83, 4 Haziran 1330 (17 Haziran 1914), Van Valisi Tahsin Bey'den Dahiliye Nezaretine.

41 BOA, DH.ŞFR., 444/24, 29 Temmuz 1330 (11 Ağustos 1914), Musul valisi Nazif'ten Dahiliye Nazırı Talat Beye.

42 İran hem Hindistan hem Kafkasya ve Ortadoğu'daki Osmanlı savaşları için önemli bir merkezdi. Savaş boyunca Osmanlı-İngiliz-Rus mücadelesinin merkezinde yer aldı. Bk. Ö. Kürşat Karacagil, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'la İttifak Kurma Arayışları", *OTAM*, 36/Güz 2014, 95-116.

43 BOA, DH.ŞFR., 452/82, 24 Teşrin-i sani 1330 (7 Aralık 1914), Musul valisi Süleyman Nazif'ten Dahiliye Nezaretine

birer zâtın hey'ete idhâli ve fetvâ ve beyannâmelerin tevzîi sûretindeki tedâbîrlerden ibarettir."⁴⁴.

Afganistan'a gönderilecek isimler hakkında çeşitli öneriler olmuş ve yazışmalara konu olmuştu. Bu isimlerden birisi de meşhur propagandist Abdulaziz Caviş'ti (1876-1929). Abdulaziz Caviş'in Afganistan'a gitmek üzere yola çıkmasına dair alınan duyumlardan hareketle Tahran'daki İngiliz elçisinin İran Hükümeti'ne başvurduğu gizli kaynaklardan öğrenilmiş ve konu hakkında hariciye nezaretine bilgi verilmişti⁴⁵. Ancak bu bilgi doğru değildi. İsimler, izlenecek yollar üzerinde fikir alışverişleri neticesinde Afganistan'a ulaşmak üzere heyetler teşkil edilecekti. Osmanlı Devleti Afganistan'a ulaşmak noktasında başarılı olamayan iki ve Kabil'e ulaşmak konusunda başarılı olan iki misyon tertip etti. Bunlardan Afganistan'a ulaşamayan ilk heyet Ubeydullah Efendi (Mehmet Ubeydullah Hatipoğlu, 1858-1937) misyonudur. Bu heyet 8 Nisan 1915'te İstanbul'dan trenle Bağdat'a ulaşmak üzere ayrılmıştı⁴⁶. Ancak heyette yer alan Basra Valisi Süleyman Şefik Bey (1860-1946) ile Ubeydullah Efendi arasında görüş ayrılığı ortaya çıkmış, Enver Paşa ihtilafı ortadan kaldırmak için Ubeydullah Efendi'ye, bundan *ictinab edilmesini ve geçilen mahallerde son derece gizli ve dülulesiz (delilsiz) hareket olunarak maksadın neşr ve iza'a edilmesini ...ve maksada devamı temin için heyetin yerinin gaib edilmesini ...son derece mütenekkir (tanınmayacak hal ve kıyafetle) ve ihtiyatza devam olunmasını*⁴⁷ istemişti. Ubeydullah Bey ile eş zamanlı olarak Afganistan'a gönderilen diğer misyon ise Rauf Bey'in (Orbay 1881-1964) başında olduğu misyondur. Rauf Bey *Afganistan fevkalade sefiri* olarak gönderilmiş bu durum Ubeydullah Efendi'nin şikayetine sebep olmuştu⁴⁸. Kabil'e

44 BOA, DH.ŞFR. 455/158, Musul valisi Nazif'ten Dahiliye Nazırı Talat Beye.

45 BOA, DH.EUM. 2. Şb., 3/47, 21 Kanun-ı evvel 330 (3 Ocak 1915), Hariciye Nazırı adına Müsteşar'dan Dahiliye Nezaretine

46 BOA, DH.ŞFR., 51/229, 15 Mart 1331 (28 Mart 1915), Dahiliye Nazırı Talat Bey'den Hüdavendigâr, Konya, Adana, Halep, Urfa Musul, Zor, Bağdat Vilayetlerine.

47 BOA, DH.ŞFR., 53/31, 4 Mayıs 1331 (17 Mayıs 1915), Başkumandan Vekili Enver Paşa'dan Musul'da Ubeydullah Bey'e. Ubeydullah Bey'e şöyle cevap vermişti: "Enver Paşa Hazretlerine... irad ve ifa-ı vazifede maddi ve manevi fedakarlıklara katlanarak ihtilafa vesile vermekten ictinab ederim. Süleyman Şefik Paşa Hazretlerinin refakatlerini şeref bilerek efendimizi ...teşekkürü bu vesile ile bir daha tekrar ederim. Ubeydullah" Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi (Bunsan sonra sadece ATASE), (K)lasör: 1845, (D)osya: 75, (F)ihrist: 1, (B)elge: 17, 9 Mayıs 1331.

48 *Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları*, haz. Ömer Hakan Özalp, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002. Ubeydullah Efendi hatıralarında şikâyet etmesine rağmen resmi yazışmalarda "Süleyman Şefik Paşa ile hareket emrini 18 Kanun-ı sani 331 tarihinde aldım." demektedir. ATASE, K: 1845, D: 75, F: 1, B: 2, Ubeydullah Efendi'den Başkumandanlığa.

ulaşamayan Ubeydullah Bey ile Süleyman Şefik Bey'in yolları da Musul'da ayrıldı. Ubeydullah Bey Afgan Emiri'ne hediye edeceği murassa kılıç ve Kuran-ı Kerimle yoluna devam etti ve Süleymaniye'ye geldi. Burada Almanlarla birlikte yol alması da mümkün olamadı⁴⁹. Ubeydullah Efendi'nin İstanbul'dan Kabil'e ulaşmak üzere çıktığı yolculuk gizlilikten uzaktı. Ubeydullah Efendi 7 Eylül 1915'te Hemedan'a ulaştıklarını yazmaktadır. Gizlilikten uzak bir şekilde karşılanan misyon atlı, arabalı yaya iki bin kişi ile şehre girmişti⁵⁰. Kirman'da İran-Afganistan sınırına geçiş yapmak istediği günlerde İngilizlerin baskımına uğrayarak esir düştü. Afganistan misyonu olarak Kabil'e ulaşmak noktasında başarısız olan Ubeydullah Efendi Malta'ya esir olarak gönderilirken bölge aşiretlerince kaçırılıp Tahran'a getirilecekti. Tüm bu gelişmeler Afganistan ve sınıra gelen haberlere muhtemelen heyecan verici eklemeler olarak ulaşıyordu. Diğer organizasyon Rauf Bey misyonu, henüz yola çıkmadan evvel Irak ve havalisi kumandanı Süleyman Askeri Bey (1884-1915) *Basra'nın İngilizlerden kurtarılmasından evvel Afganistan'a gidilmesi doğru değildir*⁵¹ diyerek başarı şansını düşük görmüştü. Rauf Bey ve Almanya'nın Şiraz Konsolosu Wilhelm Wassmuss (1880-1931) başkanlığında müşterek bir askeri heyet oluşturulmuştu. Bağdat'tan katılacak subaylarla beraber Türk heyeti 25 kişi olacaktı. Alman Heyeti başkanı Wassmuss, Yüzbaşı Oskar von Niedermayer (1885-1945), Werner Otto Von Hentig (1886-1984) ile beraber 20 kişiden oluşacaktı. Ne var ki birlikte yola çıkan heyetin daha Bağdat'a geldiklerinde aralarındaki ihtilaflar ayyuka çıktı. Türk Heyeti Afganistan'a geçmeyi başaramadı⁵². Ubeydullah Efendi ile Rauf Bey'in misyonunun eş zamanlı olarak Afganistan'a gönderilmesinden amaç öyle anlaşılıyor ki iki farklı ekip göndererek yolda ortaya çıkacak türlü zorluklarla heyetlerden birinin başarısız olması durumunda diğerinin ulaşmasıydı⁵³.

Diğer taraftan Alman Heyeti (Niedermayer-Hentig Misyonu) 1915 yazında Afganistan'a ulaşmayı başardı. Sistan'daki İngiliz Konsolosu bu grup hakkında önemli

49 Metin, *Birinci Dünya Savaşında İran*, s. 75-76.

50 *Mehmed Ubeydullah Efendi'nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları*, s. 206-207.

51 BOA, DH.ŞFR., 456/63, 22 Kanun-ı evvel 1330 (4 Ocak 1915), Süleyman Askeri Bey'den Dahiliye Nezareti'ne.

52 Rauf Bey Müfrezesi hakkında: İsrail Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Bir Türk-Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi", *OTAM*, Ocak 1992, s. 250. Yaşananları bir günlük niteliğinde kısa şekilde Niedermayer'in günlüğünden takip etmek mümkündür. Bk. *German Intrigues in Persia. The Diary of A German Agent. The Niedermayer Expedition through Persia to Afghanistan and India*, Hodder and Stoughton, London and New York 1918.

53 *Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Malta, Afganistan ve İran Hatıraları*, s. 208.

bir raporu Genel Vali Lord Hardinge'yle o da Emîr Habibullah ile paylaşmıştı. Buna göre, “1) 6 Alman isimleri Fischer, Litten ve Frederich. [üçünün ismi verilir] 2) 2 Sözde Hintli Prens. Kimlikleri bilinmiyor ancak kesin sahte kar.3) 2 ya da 3 Türk, birisinin isminin “Pasha Nasib” ve diğeri Kazım Beğ 4) 1 Molla. Önde gelen bir kundakçı 5) Mir Mast adında Afridi olduğu düşünölen bir topçu subayı ve birliğinden Fransa’da frar etmiş bir kaçak. 6) Bir Farsi, Tun şehrinde eskiden polis memuru. 6) Bağdat’tan 60 Arap asker. 7) çadırları ve su tulumlarını taşıyan 50 katır”.⁵⁴ 11 Ağustos 1915’de Hindistan Genel Valisi Lord Hardinge, Hindistan Bakanlığı’na Emîr ile gerçekleşen mektuplaşmadan hareketle şunu yazmıştı:

“Emîr, Afganistan’a yaklaşmakta olan Alman ajanlarına dair mektubuma çok memnuniyet verici bir karşılık verdi. Bana Afgan Hükümeti’nin silahlı yabancı grupların Afganistan’ı dolaşmasına izin verilmeyeceğini söyledi. Eğer Alman grupları Afganistan’a girerse bu grubun silahsızlandırılarak savaş sonuna kadar gözetiminde tutulacağını söyledi. Kendi el yazısıyla dostça bir üslupla yazılmış olan mektup Emîr’in niyetinin savaş boyunca tarafsız kalmak olduğunu yineledi”⁵⁵

Bu heyet Mayıs 1916’da Wilhelm Wagner’i iletişim subayı olarak Kabil’de bıraktı ve buradan ayrılana kadar Afgan Emîri nezdinde kaldı. Heyetteki Hintli üyeler de burada kaldı. KBSE’deki kabileleri ve Afganistan’ı İngiltere aleyhine harekete geçirmek için savaşın sonuna kadar girişimlerine devam edeceklerdi⁵⁶. Bu heyetteki en meşhur Hintli ise Raja Mahendra Pratap (1886-1979)⁵⁷ idi. Heyet, başlarında fes olan Türklerin de olduğu bir grup tarafından dostane biçimde karşılanacak ve ağır lanacaktı⁵⁸. Bu ziyaretçi grup faaliyetlerine başladığında Osmanlı Devleti’nin

54 *British Library*, IOR/L/PS, /107473, 3443/1914, Viceroy’dan Emîr Habibullah’a.

55 TNA, CAB, 37/132, Viceroy’dan Hindistan Bakanlığı’na, 11 Ağustos 1915.

56 Peter Hopkirk, *İstanbul’un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, çev. Mehmet Harmancı, Yeni Yüzyıl Tarihi Dizisi, İstanbul 1994, s. 272-273.

57 Hint bağımsızlık mücadelesinin önemli isimlerindendir. Balkan Savaşı sırasında o da İstanbul’la giden öğrenciler arasındadır. I. Dünya Savaşı yıllarında sürgün edildiği için Kabil’dedir. Buradan İstanbul’a gelmiştir. Sonrasında ise Werner Otto von Hentig, Maulavi Barkatullah ile birlikte Berlin’den Kabil’e yolculuk etmiştir. İstanbul’da Padişahın Emir Habibullah’a yazdığı mektubu götürdüğü anlaşılmaktadır: ...*Hintli Prens Mahendra sefâret-i seniyyeye gelerek üç sene evvel tarafı eşraf-ı padişahiden Afgan Emiri hazretlerine yazılıb kendisine tevdi edilmiş bulunan name-i humâyunu 1915 senesi teşrin evvelinin yirmi yedinci günü emiri müşâriinileyhe tevdi eylediği ve 1916 Eylülünün on altısında emiri müşâriinileyhin cevabnamesini ahz edüb fakar Dersaadete gelemeyerek Afganistan’da Mezarşerif’te kaldığını ve...* BOA, HR.SYS. 2450/10, 30 Mayıs 1918, Berlin sefaretinden Hariciye Nezaretine.

58 Thomas L. Hughes, “The German Mission to Afghanistan, 1915-1916”, *German Studies Review*, 25/3 (Oct., 2002), s. 447-476

bölgeye cihad-ı ekber fetvasının farklı kanallardan da ulaştırılma girişimleri devam ediyordu. Tahran Sefareti'nden alınan bilgide Şeyh Abdulkadir Geylani'nin (Kadiri şeyhi) Hindistan ve Afganistan'da pek çok mensubu olduğu dikkate alınarak buradaki tarikat liderlerine tarikatın nakibüleşrafi eliyle bir cihada davet beyannamesi gönderecekti. Talat Paşa Bağdat vilayetinden söz konusu fetva örneğinden telgrafla kendisine gönderilmesini istemişti⁵⁹. Bu cihat daveti muhtemelen KBSE'ye kadar ulaşmıştı. Zira buradaki kabileler içinde Kadiri öğretisine mensup aşiretler vardı. Artık Afganistan Osmanlı-Alman propaganda girişimlerinde İngiltere için en tehlikeli noktalardan birisiydi. İngiltere savaşın başından itibaren Emîr'in sadakatini, tarafsızlığını kendisine hatırlatmaya devam edecekti. Dahası bu tarafsızlık karşılıksız değildi. Emîr, Hindistan genel valiliğinden düzenli ödenek almaktaydı⁶⁰. Heyetlerin girişimleri bu bağlamda zorluydu. Ancak bölge kabilelerinin yapısı İngiltere'ye karşı cihad pratiğine son derece yatkındı. Bu noktada geniş bir coğrafyaya yayılmış olan kabilelere yakından bakmakta fayda vardır.

4. KBSE ve Bölge Kabileleri

Ubeydullah Efendi ve Rauf Bey heyetleri için mümkün olmayan ancak diğer Türk-Alman-Hint heyetlerinin ulaşabildiği yer Kabil yani Afganistan'ın başkentiydi. O halde bu heyetlerin Kabil'e gelmeleri KBSE'deki İngiliz otoritelerinin durumlarına neden etki etti dahası buradaki İngiliz karşıtı hareketlenmelerde Afganistan'daki faaliyetler neden başlıca etken unsurdu sorusunu akla getirmektedir. Bu sorunun cevabı temel olarak KBSE'nin coğrafi olarak Kabil'e sınır bölge olması yanında bölge kabilelerinin ve dini şeflerinin bağlarının bu bölgeyle doğrudan alakadar olmasıyla ilgilidir. Alt kolları bir yana bırakılırsa sınırı oluşturan bölgedeki kabileler: Afridiler, Mohmandlar, Mahsudlar, Vezirler şeklinde ayrıldığı anlaşılmaktadır. Hayber geçidindeki aşiretlere Hayberiler de denilmiştir. Bunların başında Afridiler gelmektedir. Diğer grup Peşaver aşiretleri olarak sınıflandırmak mümkündür ve bunların içerisinde belgelerde en çok ismi zikredilen Mohmandlar yer almaktadır⁶¹. I. Dünya Savaşı öncesinde KBSE kabileleri üzerinde İngiliz-Hint birliklerinin operasyonlarında kullandıkları modern silah ve cephaneler, oldukça

59 BOA, DH.ŞFR, 48/77, 7 Kanun-ı evvel 1330 (20 Aralık 1914), Talat Paşa'dan Bağdat vilayetine.

60 *Cambridge University Library*, Lord Hardinge Papers (Bundan sonra HARDINGE) 100, 51, 7 Şubat 1916, Viceroy'dan Secretary of State'e.

61 Abdullâh Sami Tekin, *XIX. Yüzyılın Başlarında Afganistan'a Giden İngiliz Oryantalistler ve Faaliyetler*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 2019, s. 29-31.

iptidai olan kabilelerin donanımının eksikliğini ortaya çıkarmıştı. Kabileler birbirlerinin silah gücünü takip ediyordu. 19. yüzyılın son çeyreğinde İngiliz-Hint birliklerinden ele geçirilen silahları tetkik eden kabileler bu ihtiyacı sınırda silah kaçakçılığı yoluyla ve Pathan (Afgan) kabileleri eliyle gerçekleştirmekteydi. Söz konusu kaçakçılığın engellenmesi girişimlerine rağmen kabilelerin silah kaçakçılığı devam etti. 94.000 kuyruktan dolma Martini-Henry tüfeği Pathanların elindeydi. Kohat Geçidi'nde Afridiler bu ticareti yapmaktaydı⁶². Bu durum söz konusu sınır eyaletlerini savaş sırasında daha tehlikeli bir hasım haline getiriyordu. Savaşın başında KBSE'den Hindistan ordusunda görev yapan asker sayısı azımsanmayacak ölçüdeydi. Haziran 1915'te çeşitli branşlarda 18.228 asker vardı. Buna ilaveten 2.610 nakliye birliklerinde ve 125'i ise Imperial Service kuvvetlerinde görevliydi⁶³.

Daha önce de belirtildiği üzere KBSE bölgesindeki kabilelerin Afridiler, Mohmandlar, Mahsudlar ve Jowaki askerleri İngiliz Hint ordusuna asker yazılıyordu ancak Mart 1915'te bunların %22.2'si firar etmişti. Temmuz 1915'te 700 firarının Tirah'da olduğu rapor ediliyordu⁶⁴. Tirah ilerleyen kısımlarda görüleceği üzere Türk ajanlarının da faaliyetlerine konu olacaktı. KBSE Politik Temsilcisi (George Olaf Roos-Keppel, 1866-1921) bir raporunda sınır eyaletinde 4 çeşit kuvvet olduğunu hatırlatıyordu: 1. Militia corps (askeri birlikler) 2. Hayber Rifles (Hayber piyadeleri) 3. Kurram Militia (Kurram birlikleri), 4. jandarma ve polis. Bu kuvvetlerin aldıkları sınırlı ödemeye rağmen firar sayısının az olduğunu belirtiyordu. Roos-Keppel'in bu yerel birlikler bahsinde dikkat çeken bir detay bulunmaktadır. O da sınırda görev yapan bu birliklerin önemli bir işlev yüklendiğini zira Afganlıların, Türklere ya da İran'la büyük bir operasyona girişmesi durumunda stratejik öneme sahip olacağı öngörüsüydü. Burada söz konusu birliklere çok da güven olmadığı anlaşılmaktadır. Şöyle diyordu: *Manzaranın şimdilik çok iyi olduğunu ancak her an kötüleşebileceğini düşünüyorum*⁶⁵.

Bölge kabilelerinin genel vaziyeti İngiliz yönetimi için her zaman riskli olarak görülüyordu. Hindistan'ın diğer eyaletlerine göre İngiltere karşısı bir hareket burada daha yüksek bir olasılık buna karşılık müdahale etme imkânı daha kısıtlı bir alan-

62 Moreman, T. R., "The arms trade and the North-West frontier Pathan tribes, 1890-1914". *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 22/2, 1994, s. 187-216.

63 Lal Baha, "The Trans-Frontier Pathan Soldiers and the First World War", *Islamic Studies*, 25/4, (Winter 1986), s. 387.

64 Baha, "The Trans-Frontier Pathan Soldiers and First World War", s. 388.

65 *HARDINGE* 89, 320, 7 Mayıs 1915, Roos-Keppel'den Lord Hardinge'ye.

di. Bu anlamda KBSE’de en tehlikeli bölgelerden birisi de Peşaver idi. 1897’de patlak veren büyük isyana kıyasla Mayıs 1915’te Roos-Keppel ortamın sakin olduğunu, Peşaver halkının savaşa olan ilgisini kaybetmiş olduğunu yazmaktaydı⁶⁶. Aşiretlerin tutumlarını belirleyen etmenler içerisinde iklimsel, dinsel takvim etkili oluyordu. Yaz ayları, ramazan ayı, hasatın tamamlanması ya da salgın hastalıkların bölgede yarattığı etki İngiliz yetkililerce takip ediliyordu. 1915 yazında (aslında tüm savaş boyunca) İngilizler yazları son derece yüksek olan sıcaklığın kabilelerin mobilizasyonunu yavaşlattığını biliyordu. 1915 yazında Peşaver’de 108, 110, 118, 119 fahrenheit (yaklaşık 42-47 dereceler arasında) ölçülen sıcaklıklar yeni doğan ölümlerine yol açmış buna karşılık vebayı ise yavaşlatmıştı. Roos-Keppel dayanılmaz bir hal alan sıcak havanın hareket etmeyi güçleştirdiğini gözlemliyor, kontrolü kaybetmezlerse daha az sayıda kişinin İran’daki karşıt hareketlere ve Türklere katılacağını düşünüyordu. 47 derecelere ulaşan sıcaklık nedeniyle su kuyuları da çekilmişti. Doğa belirleyici bir etmendi ve cihatçı saldırılar için su kuyularını dolduracak ve kum fırtınalarını durduracak yağmurlar beklenmekteydi⁶⁷. I. Dünya Savaşı devam ederken KBSE’de Roos-Keppel’in sorumluluk bölgesinde olan yerel liderler içerisinde sözünü ettiğimiz dönemde ismi sıkça geçenleri, Mollaları da sıralamakta fayda vardır. Önde gelenleri Mir Muhammed Sahib Jan (İslampur Badişahı, ?-1928), Necmeddin Molla (Hadda Molla olarak bilinmekteydi), Babra Molla (1855-1927), Ahundzade Mir Muhammed (1884-1930), Chaknawar Molla, Fazal Wahid Hacı Sahib Turangzai (1858-1937) idi. Veziristan’dan Molla Hamzullah, Lala Pir, Şahzade Fazal Din (1898-?) idi⁶⁸

5. KBSE’de I. Dünya Savaşı Yıllarında Hareketlenme, Kaynakları ve Tedbirler

Hindistan ve onun kuzeyi, İngiltere’nin yönetim birimlerince savaş sırasında bir Panislamik hareketlenmeyle İngiltere’nin savaş performansını yerle bir edebilir miydi? Bu konuda özellikle Türk belgeleri üzerinden yaklaşarak Türklerin giri-

66 *HARDINGE* 89, 320, 7 Mayıs 1915, Roos-Keppel’den Lord Hardinge’ye.

67 *HARDINGE* 89, 334, 12 Haziran 1915, Roos-Keppel’den Lord Hardinge’ye

68 Hugh Beattie, agm., s. 1, Sufi İslamın Kolonial Afganistan ve Hindistan arasında oluşturulan sınır sonrasında KBSE’de kabileler arasında iki temel kol üzerinden etkileşimini inceleyen Sana Haroon’un çalışmasında bu isimler verilmektedir. Diğer taraftan çalışmamızda incelediğimiz raporlarda da söz konusu isimler yazışmalarda ismi zikredilen ve İngiliz yetkililerin hareketlerini takip ettikleri isimlerdir. Sana Haroon, “The spatial imaginaries of Mujaddidi Sufis and political integration in the northwestern borderlands of colonial India”, *Journal of Contemporary Religion*, 2021, s. 1-21.

şimlerini inceleyen çalışmalarda Hindistan'a yönelik girişimlerin genel çerçevesi ortaya konulmuştur. Har Dayal (Lala Har Dayal Mathur 1884-1939) ve Gadr Partisi ile işbirliği yapılması yoluyla ya da TM eliyle yapılacak girişimlerin önemli bir kısmının Hint Müslümanlarını ayaklandırmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır⁶⁹. İngiltere gelişmeleri yakından takip ederken ilk tedbir olarak Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden hemen sonra Osmanlı Devleti ile muhasım devletler ve bu kapsamda İngiltere ve müstemlekeleri ile başta Hindistan olmak üzere telgraf ve mektup teatisi kesilmiştir⁷⁰.

Osmanlı kayıtlarında *Hindistan'ın Kuzeyi* şeklinde söz edilen KBSE, savaş öncesinde 30 yıldır kapsamlı bir İngiliz karşıtı hareket görülmemişse de (Kanpur) Camii Vakası⁷¹, 1897 tarihinde Osman-Yunan Harbi sırasında Kuzey Batı sınırındaki başkaldırı hareketleri hâlâ hafızalarda canlıydı⁷². İngiltere Durand Line'ı (Durand hattı) oluşturarak Afganistan ile Hindistan arasındaki sınırı belirlemiştir. Dahası Hindistan'daki eyaletlerde bölgeyi iyi bilen politik temsilciler-valiler görevlendirmekte ve bu valiler görev bölgelerindeki gelişmeleri İngiliz bürokratik hiyerarşisine uygun olarak Hindistan valisine ve Vali tarafından da Koloniler Bakanlığına (Colonial Office), Hindistan Bakanlığına (Indian Office), Dışişleri Bakanlığına (Foreign Office) bildirmektedir. Genel vali Lord Hardinge Hindistan'daki gelişmeleri ve bu kapsamda KBSE'deki gelişmeleri Kral George'a yazmaktaydı⁷³. Hindistan'daki İngiliz yönetim sisteminin bir parçası olarak KBSE'de politik temsilci olarak görev yapan kişi de ismi daha önce de zikredilen Roos-Keppel idi. Bölgeyi yakından tanıyan Roos-Keppel 1908'den 1919'a kadar burada görev yapmıştır. Roos-Keppel ve Lord Hardinge arasındaki yazışmalar –ki bunlar genelde uzun raporlar şeklinde hazırlanıyordu- KBSE'deki I. Dünya Savaşı süresince devam eden gelişmelerin ve bunlar içerisinde Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndaki

69 Vahdet Keleşılmaz, *Teşkilâtı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu*, ATAM Yay., Ankara 1999, s. 54 vd.; Syed Tanvir Wasti, "The Political Aspirations of Indian Muslims and the Ottoman Nexus", *Middle Eastern Studies*, 42/5, (September 2006), 709-722.

70 BOA, HR.SYS., 2186/7, 12 Teşrin-i sani 1330, Hariciye Nezareti'nden Başkumandanlığa.

71 Hindular ve Müslümanlar arasında söz konusu caminin konumu üzerine başlayan gerginlik üzerine gelişen trajik hadiselerdir. Kanpur Camii'nin bir kısmının yıkılması ile Müslümanlar protestolara başlamışlar, protestocuların üzerine ateş açılması İngiliz yönetimine karşı başlayacak karşıt havanın bir başlangıcı olduğu kabul edilmektedir. Spencer Lavan, "The Kanpur Mosque Incident of 1913: The North Indian Muslim Press and Its Reaction to Community Crisis", *Journal of the American Academy of Religion*, XLII/ 2, June 1974, s. 263-279.

72 *HARDINGE* 23, 165-166, 22 Temmuz 1916, McMahon'dan Lord Hardinge'ye.

73 Pek çok örnek vardır. Bk. *HARDINGE* 100, 112, 2 Eylül 1915, Lord Hardinge'den Kral'a.

durumunun nasıl bir etki yarattığını göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin savaşta durumu paralel olarak yaşanan hareketlenmelere yakından bakalım.

a. Çanakkale ve Mezopotamya Harekâtı ve KBSE'de İngiltere Karşıtı Hareketler

Özellikle Müttefiklerin Çanakkale Harekâtı'nı başlatmalarından sonra Hindistan ahvali kritik bir hal almıştı. Lord Hardinge ile Roos-Keppel arasındaki yazışmalar takip edildiğinde özellikle KBSE'nin 1915 ve 1916'da hareketli bir dönem yaşadığı görülmektedir. Bu hareketlenmenin Çanakkale ve Mezopotamya Harekâtı, Alman Heyetlerinin Afganistan'a ulaşması ve İran üzerinden Türk gayrinizami girişimlerinin bölge kabileleri üzerinde yarattığı etki ile ilgili olduğu açıktır.

Çanakkale Harekâtı'nın başladığı andan itibaren özellikle Afridilerin sayıca yoğun olduğu askeri birliklerde itaatsizlik ve firar olayları artmıştı. Çatışmanın tırmanması ve operasyonların genişlemesi ile Pathan askerleri Türk Müslüman *kardeşlerine* karşı savaşmakta isteksiz davranmaya başladı. Bunların büyük bir kısmı Avrupa'da, Orta Doğu'da, Afrika'da çeşitli savaş alanlarından firar etti. En göze çarpan örnek, Pathan askerlerinin üç bölüğünün Türklere karşı savaşmayı reddederek isyan ettiği Rangoon'daki 130. Beluci vakasıydı. Şubat 1915'te Genel Vali, Dışişleri Bakanına Türkiye ile savaşın KBSE'deki Pathanları büyük ölçüde etkilediğini bildirmek için bir telgraf gönderdi. Sonraki ay, Dışişleri Bakanı, Lord Hardinge'ye *Konstantinopolis'e yönelik operasyonların* Fransa'daki Müslüman birliklerini de etkilediğini bildirdi⁷⁴. Fransa'daki itaatsizlik ve firar olaylarına karışan askerlerin bir kısmı KBSE'dendi. 130. Beluci birliğinin başkaldırısının yaşandığı dönemde Delhi'de de cihat beyannameleri ele geçirilmişti⁷⁵.

Daha önce de söz edildiği üzere Afgan Emîri Habibullah, KBSE'deki kabilelerin hareket tarzı üzerinde son derece belirleyici bir liderdi. Ancak Afgan Emîri açısından da KBSE'deki kabile liderlerini Osmanlı lehine yönlendirmek için bir girişim olduğu söylenemez. Roos-Keppel Lord Hardinge'ye yazdığı bir raporda Emir'in Afgan halkının fikrinden çekindiğini belirtmekteydi. Dahası KBSE'de zaman zaman Afgan Emîri'nin rızası olmadan İngiliz karşıtı hareketler olmaktaydı. Bunlardan en dikkat çekicisi Peştun kabilelerinden olan Mohmandlara yönelik olarak *Molla Sahib Jan Badshah*'ın girişimiydi. Mektupla çeşitli temaslar yapan Sahib Jan Badshah için Dakka Sartibi'nin kiraladığı bir çadırda Mollaların toplanarak

74 Baha, "The Trans-Frontier Pathan Soldiers and the First World War", s. 390.

75 *HARDINGE*, 99, 113, 23 Şubat 1915, Viceroy'dan Secretary of State'e.

Emîr'in cihad beyannamesinin okunduğu ve kopyasının verildiği anlaşılmaktadır. Buraya kadar anlatılanlarda Emîr'in kabilelere bir cihad beyannamesi gönderdiği akla gelmekteyse de aslında beyanname sahteydi. Bunun üzerine kabileler uyarılmış, kabileler de hasat sonuna kadar (1915 yaz sonu) İngilizler aleyhinde bir harekete girişmeme kararı almışlardı. Bunun için Afgan Emiri Habibullah; Sahib Jan Badshah, Babra Molla, Chaknawar Molla'ya mektup yazarak kendisinden izinsiz cihada devam ederlerse bir daha Afganistan'a giremeyeceklerini söylemişti. Roos-Keppel KBSE'de Enver Paşa'nın yolda olduğu, 100 bin Türk'ün Herat'a ulaştığı dedikodularının ortalıkta dolaştığını dahası Mısır ve Çanakkale'de Türklerin zafer kazandığı söylentilerini rahatsız bir tavırla bildiriyordu. Roos Keppel Çanakkale konusunun *halledilmesi gerektiğini* yazıyordu⁷⁶. Ancak bu talepler 1915 yılı içerisinde yazdığı raporların başlıca konusu olmaya devam etti. Aynı zamanda, sınırda, Türklerin Müttefiklere karşı kazandığı zaferlerin, Türklerin ve Afganların Hindistan'ı işgal etmek için ortak bir hamlesi olduğuna dair haberler duyuluyordu. Roos- Keppel Genel Valiye, *halkın daha akli başında olanlarının* bu söylentilere inanmadığını, ancak sıradan insanların *Siraj-el-Akhbar* gibi gazetelerin propagandalarının da tesiriyle bunlara zimnen inandıklarını yazmıştı. Bölgede kabile erkeklerinin *aklında var olan Türk yenilmezliği* imajını besleyen duyular hakkında Roos-Keppel Genel Vali'ye şöyle yazmıştı;

“Aynı derecede yaygın olan ve bizi daha yakından etkileyen bir başka inanç ise, bazı Alman birlikleri (özellikle topçu) ve birçok Alman subayından oluşan 400.000 kişilik bir Türk ordusunun Kabil'e doğru yola çıktığı, oraya vardığında, Emir'in cihat ilan edeceği ve birleşik kuvvetlerin, Afgan ve kabile adamlarından oluşan bir ordunun katıldığı ve Hindistan'da hem Müslümanlar, Sihler hem de Bengalliler tarafından memnuniyetle karşılanarak Hindistan'ı işgal edecekleri.”

Roos-Keppel kendi öngördüğü sonucu tekrarlıyordu: *Konstantinopolis'i vurduğumuzda, Türklerin kaybolduğu ve Orta Asya'da görünme şanslarının olmadığı açıkça görülecektir*⁷⁷. Mayıs 1915'e gelindiğinde KBSE'deki kabileler ile ilgili Roos-Keppel'in daha kaygılı olduğu anlaşılmaktadır. *İstanbul'un düşmesi* beklentisinin KBSE'deki kabilelerin hareketlerini daha kestirilemez hâle getirdiğini gören Roos-Keppel, Upper Svat, Dir, Dajaur'un önemli isimlerini görmek için bölgeyi ziyaret etmişti. Bu ziyaret sırasındaki izlenimlerine göre Lower Svat ve Upper Svat'da (Aşağı ve Yukarı Svat)

76 HARDINGE 89, 228, 5 Nisan 1915, Roos-Keppel'den Lord Hardinge'ye.

77 Baha, “The Trans-Frontier Pathan Soldiers and the First World War”, s. 390.

cihatçı bir hareket görünmemektedir. Dera İsmail Han'da ise Mahsudlar nedeniyle İngiliz karşıtı bir hava olduğunu görmüştü. Mahsudlar İngilizlerin KBSE'de otorite oluşturmak konusunda en fazla güçlük çektiği topluluklardandı⁷⁸. Roos-Keppel Çanakkale'deki gelişmelerden etkilenmiş görünen Mohmandları da kaygıyla takip etmekteydi. Haziran 1915'de hasatı bitiren Mohmandların saldırısını ciddi bir olasılık olarak gören Roos-Keppel *şu anda onlara bir blöf yapabilirim ancak bu sorunu sadece erteler, her yerde önemli başarılar elde ediyor olmamıza rağmen Çanakkale'den gelen haberler güven vermiyor* demekteydi.

Haziran ayı sonu itibariyle Ramazanın gelişi KBSE'de cihatçı hareketlerin durulacağı bir dönem olarak algılanmıştı. Ancak hemen her aşamada Çanakkale durumu belirleyici bir faktör olarak görülüyor gibiydi. Roos-Keppel şöyle demişti: *...Ramazan (Great Feast) Temmuz ortasında başlıyor. Birkaç haftalık sakinlik bekliyorum. Çanakkale hala tartışma noktasıdır. Yenilgi ya da yenilememek burada kötü sonuç verebilir. Ancak ben sıçrayışa geçeceğimizi ve başarıya kadar gideceğimizi sanıyorum*⁷⁹. Genel Vali Lord Hardinge Roos-Keppel'e bu günlerde yazdığı mektuplarda iki durumun belirleyici olduğunu hatırlatıyordu. Birincisi Afganistan Emir'inin durumu, diğeri ise Çanakkale Harekatı'ydı. KBSE ve tüm Hindistan'ın bu harekâtın gidişatından etkilenmesinden endişeliydi. Şöyle diyordu: *Çanakkale Boğazı'nın zorlanmasına karşılık Müslümanların bakış açısının ne olacağını düşünürsün? Bence şu anda memnuniyet verici.*⁸⁰

Çanakkale Harekatı kadar değilse de Mezopotamya'daki Türk-İngiliz savaşının da bölge kabilelerinin cihatçı saldırılarını tetiklemeinden endişe duyuluyordu. Çanakkale'de İngiltere ve müttefikler adına istenilen netice alınmaması yanında Mezopotamya Harekatı'nın durumu da bölge kabileleri arasında İngiliz karşıtlığını güçlendiriyordu. Roos-Keppel Kasım 1915'te şöyle yazmıştı:

“Kabil'den alınan bütün raporlar memnuniyet verici ve Emir yerini [tarafsızlığını] koruyor. Halkın cihada katılımına engel olmak noktasında önemli bir sınırdır duruyor. Kuvvetle muhtemeldir ki Alman misyonu herhangi bir netice alamadan Kabil'i tek etmek durumunda kaldı ancak korkarım ki Selman-ı Pak'dan alınan kötü haberler Almanları ve İngiliz karşıtı grubu cesaretlendirecek ve Emir'i zayıflatacaktır”⁸¹.

78 HARDINGE 89, 230, 20 Nisan 1915, Roos-Keppel'den Lord Hardinge'ye.

79 HARDINGE 89, 416, 23 Haziran 1915, Roos-Keppel'den Lord Hardinge'ye

80 HARDINGE 89, 152, 11 Nisan 1915, Lord Hardinge'den Roos-Keppel'e

81 HARDINGE, 90, 313, 15 Kasım 1915, Roos-Keppel'den Lord Hardinge'ye.

Roos-Keppel'in Mezopotamya Harekatı konusundaki huzursuzluğu yıl biterken sahada artacaktı. Aralık 1915'te Genel Valiye, *Bağdat'ta önce bozguna uğradığımız ve (sonra) çekilmek zorunda kaldığımızı dair şehri dolduran dedikodular dışında yeni bir haber yok* diye yazmıştı⁸². KBSE'de kabilelerin mobilizasyonunu etkileyen, salgın, kıtlık, iklim kısıtlaması benzeri bir başka gelişmenin 1915 ilkbaharında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Roos-Keppel, Mayıs ayı itibariyle KBSE'de hıyarcıklı vebanın arttığını ve ölümlerin fazlaca olduğunu yazmaktaydı⁸³. Nihayetinde Kut'da kuşatma durumu başladıktan sonra Emir'in kabilelerin cihad ilan etmesi beklentisi karşısında durması daha da güçleşti. Mollalarla Mart 1916'da görüşen Emir Habibullah'ın kabilelere *istedikleri şekilde Türkleri desteklemeye hazır olduğunu ancak dikkate değer ölçüde Türk ve Alman kuvveti Kabil'e ulaşana kadar beklemeleri gerektiğini*" söylediği anlaşılmaktadır⁸⁴. Lord Hardinge *Kut'ta yaklaşan operasyonların sonucunun Kabil'de önemli bir etkisi olması muhtemeldir* diye uyarıyordu.

b. Hacı Sahib Turangzai'nin Girişimi

KBSE'de I. Dünya Savaşı'nın başından itibaren Çanakkale'deki hareket, Afgan Emiri nezdinde yürütülen Türk-Alman propaganda ve girişimleri Hacı Sahib Turangzai'nin (1858-1937) girişimiyle söylentiden fiile dönüştü. Turangzai 1908'den itibaren İngiliz işgaliyle ilgili kabileleri organize edip vaaz vermekteydi. I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra iki oğlu Fazlı Ekber ve Fazal Şah ile birlikte Buner sınırına gitmiş, İngiliz-Hint hükûmetine karşı cihat vaaz etmeye başlamıştı. Buner'de Hacı Sahib Turangzai'yi ziyaret ettiğini yazan Roos-Keppel, Turangzai'nin kendilerine yönelik tutumunu anlamaya çalışmıştı. Gözlemleri ve aldığı istihbaratı yorumlarken topladığı çok sayıda adamına rağmen Turangzai'nin kendilerine düşman olmadığını ancak adamlarını kontrol etmekte zorlanabileceğini düşünmüştü. Mollaların tutuklandığına yönelik Turangzai'ye bazı fitne haberleri gitmişti. Havanın aşırı sıcak olduğu bu dönemde böyle bir tutuklamanın yapılmasının ölümcül olabileceğini, zaten yapılmadığını belirtiyordu. Roos-Keppel Ramazan ayında sınırı oluşturan bölgedeki haleti ruhiyeyi şöyle anlatmaktaydı:

Ramazan bildiğiniz gibi önemli, büyük bir ibadet dönemi. Kabile mensupları meşhur türbelerde toplanırlar. Gecelerini Kur'an dinleyerek

82 HARDINGE, 90, 348, 3 Aralık 1915, Roos-Keppel'den Lord Hardinge'ye.

83 HARDINGE 89, 269, 7 Mayıs 1915, Roos-Keppel'den Lord Hardinge'ye.
HARDINGE 89, 320, 7 Mayıs 1915, Roos-Keppel'den Lord Hardinge'ye

84 HARDINGE 100, 146, 29 Mart 1916, Lord Hardinge'den Secretary of State'e

geçirirler. 3 gecede 3 hafız kur'an okur. Buner'deki en meşhur ve en önemli türbe Pir Baba Ziarat buradaki Molla, en fazla insanı toplayan molladır. Bu bizim sınırmızdaki önemli bir türbe. Çok da önemli olmayan bir türbenin başındaki Hacı Sahib [Turangzai] önemli bir tanınırlık elde etti. Burada 4000 kişi toplanmış ve gelecek 14 gün içerisinde 5 defa daha toplanacaklar. Gelen raporlar çok çelişkili. Bunlardan birinde 4000 adamın üzerinde her zaman bulunan standart silahlarıyla toplandığı yönünde. Bunlar kötü işaretleler.⁸⁵

Roos-Keppel'in raporunda bu toplantıyla ilgili endişeyi arttıran kişiler olduğu gibi örneğin Svat'ın şefleri ve ihtiyar heyeti gibi endişeye mahal olmadığı söylenenler olduğunu da yazmaktadır. Sadece klasik ramazan toplanması olduğunu söylediklerini de eklemektedir.⁸⁶ Ancak bu toplanmalar İngiliz karşıtı hareketin ön hazırlıklarıydı. Hacı Sahib Turangzai 13 Temmuz 1915'te Dagaı ve Buner'e gelip İngilizlere karşı cihat vaaz etmeye başlamıştı. Bölgenin isimlerinden Eyüp Han'ın tutumu karşısında hayal kırıklığına uğramışsa da yine de kabilelerin çoğu, İngiliz karşıtı faaliyetlerinde onu destekleme sözü vermişti. Aynı zamanda, Raj'ın (İngiliz-Hint yönetimi) destekçileri de Hacı Sahib'e karşı propaganda yapmaya devam etmekteydi. Bu arada Roos-Keppel Hacı Sahib Turangzai'yi Buner'dan kendi topraklarına dönmesi için bir heyet (jargah) gönderdi. Bu görüşmeden Roos-Keppel'in düşündüğü gibi olumlu bir sonuç çıkmadı. Söz konusu girişimin başarısız olmasından sonra Ağustos 1915'te Rüstem (Mardan) Geçidi yakınlarında Buner kabileleri toplanmaya başladı. 17 Ağustos 1915'te yaklaşık 4000 kabile üyesi silahlı ve kılıçlı kuvvet İngiliz birliklerine saldırdılar. Kabile üyeleri bu saldırıda ağır kayıp verdiler. 20 ölü, çok sayıda yaralı vardı. İngiliz birlikleri sadece 1 sepoy kaybetmişti. 2 de yaralı vardı. Bu çatışmadan sonra kabile üyeleri evlerine döndü. Hacı Sahib Turangzai ve onu destekleyen 120 ailenin Buner'dan çıkması istendi. Hacı Sahib Turangzai beraberinde 400 kadar kabile üyesi ile Buner'dan çıkıp Swat'a girdi ve İngilizlere karşı 29 Ağustosta yeni bir saldırı düzenlediler. Bir gece süren saldırıda 100 kabile üyesi yaralandı yahut öldü. İngilizler de 11 kayıp verdiler. Thana'da bir başka saldırı daha yaptılar. Bu saldırılara Madda Khel ve diğer Chakesar kabileleri katılmasına rağmen Black Mountain kabileleri katılmadı. Hacı Sahib Turangzai ve takipçileri I. Dünya Savaşı boyunca İngilizlere karşı faaliyetlerini sürdürdüler. Hacı Sahib Turangzai I. Dünya Savaşı sürerken İngiliz birliklerine Mohmand'a birleşik kabile kuvvetleriyle güçlü bir saldırıyı Ali Kandi

85 *HARDINGE* 90, 51, 19 Temmuz 1915, Lord Hardinge'den Roos-Keppel'e.

86 *HARDINGE* 90, 51, 19 Temmuz 1915, Lord Hardinge'den Roos-Keppel'e.

Pass'da yapacaktı. Bu saldırıya Chaknawar Molla, İslampur'dan Badishah Sahib leşkerleriyle 600 kişilik bir kuvvet olarak katılmıştı. Çatışmalarda İngilizlerden 7 kişi ölmüş, 53 asker ise yaralanmıştı. Yine eğitim-talim eksikliği olan kuvvetler İngiliz birliklerinden fazla kayıp vermişti. Ama Hacı Sahib, Mohmand'ı sömürge hükümetine karşı kıskırtmaya devam etti öyle ki İngilizlere karşı mücadelesi I. Dünya Savaşı sonrasında da devam edecekti⁸⁷. Mayıs 1915'te gelişmeler Enver Paşa'ya Tahran Elçiliğinden şöyle bildirilmişti: *Afgan Emiri nezdine gönderdiğim memur bu gün Meşhed'e avdet etti. Müşarunileyh hazretlerinin bendenize bir mektup hamul imiş. Niha-yet on güne kadar Tahran'a vasıl olur...*Gelen ajandan alınan telgrafta detaylar ilginçti. ...*Afgan Emirinin cevabını hamul olan memurum Tahran Sefareti Seniyyesine müteveccihen Meşhed'den hareket etmiştir. Şimdi varid olan ihbarat-ı mevsukaya göre Afganlarla İngilizler arasında Hayber geçidinde müsademe başlamıştır*⁸⁸. Turangzai'nin girişimi Osmanlıların doğrudan organizasyonu değildi ancak cihad-ı ekber propogandasının bir neticesi olarak savaşta İngiltere aleyhine ilerliyordu.

6. Mohmand Hareketlenmesi

Önceki kısımlarda anlatıldığı üzere KBSE'de etkili Mollalardan sayılan Sahib Jan Badshah, Peştun kabilelerinden Mohmandlar nezdine Emir'in cihad ilan ettiğine dair bir mektupla gelmişti. Mohmandlar KBSE'de İngiltere açısından en dikkatli olunması gereken kabilelendendi. Ancak Mohmand Hareketi olarak isimlendirilen cihatçı harekete karşı KBSE'deki tüm Mollalar destek vermiyordu. Mollaların desteğinin kırılmasında Müslüman köylerine de saldırılar düzenleyen, cihat değil yağma amacıyla hareket eden gruplar olarak görülmesi etkili olmuştu. Mohmandların başarısı için Cuma günü camide dua eden bir hoca tutuklanmıştı. Roos-Keppel Penjab Hareketi'nin (Punjab Movement) bu eyalette yayıldığına dair bir hareket görülmediğini ekliyordu. Penjab'da aranan 2 kişinin Kohat'tan Tirah'a geçtiğini, propogandaları için Afridileri seçtiklerini, ancak Afridilerin onlara katılmayacağını öngörmekteydi. Propaganda evraklarının ise Bağdat'ta basılıp Tahran'a gönderilmiş evraklar olduğunu bazılarının ise Sind'de basılmış evraklar

⁸⁷ Altaf Qadir, *Reforming the Pukhtuns and Resisting the British. An Appraisal of the Haji Sahib Turangzai's Movement*, National Institute of Historical and Cultural Research Centre of Excellence, Quaid-i-Azam University Islamabad 2015, s. 65-70.

⁸⁸ ATASE, K:1845, D: 75, F: 1, B: 6, Hariciye Nezaretinden Başkumandanlığa. Belgenin derkenarında "Baş Kumandan vekili Paşa hazretleri görmüştür" notu eklemiştir.

olduğunu tespit etmişti⁸⁹. Söz konusu evrakların güzergahının Afganistan'a ulaşmak üzere yola çıkan Türk heyetleri ile tutarlı olduğu görülmektedir.

Mohmand hareketlerini de dikkatle takip eden Roos-Keppel Mohmandların lideri Muhasıl'ın Kabil'den döndüğünü bu kişinin Emir'in hareketlerinden rahatsız olduğunu zira Emir'in Afgan Mohmandlar ve Mollalara kurban bayramından sonra patlak verebilecek herhangi bir cihat hareketine katılmamaları için uyardığını yazıyordu⁹⁰. Kısa zaman sonra 22 Eylül 1915'te Roos-Keppel Lord Hardinge'ye oldukça uzun bir rapor sundu. İngilizler için sorun oluşturan Mohmand bölgesinde bu günlerde ciddi bir problem olduğunu kabile üyesi Shabkadr askerlerinin çarpışmalarda ciddi kayıp verdiğini, dahası geri dönen leşkerlerin kolera hastalığını tüm bölgeye yaydığını belirtiyordu⁹¹. Diğer taraftan 1915 eylül'ünde çok önemli bir gelişme olmuştu. Bütün yaz boyunca Emir'in sıkı sıkıya bağlı kaldığı tarafsızlık ve özellikle Mohmandların cihatçı faaliyetlerine katılmayı engellemek noktasındaki tavrı değişmişti. Roos-Keppel durumu şöyle iletmekteydi: ... *görevliler cihad hareketine olan sempatilerini açıkça göstermektedirler*. Emir'in Chaknawar Molla'yı Kabil'e davet ettiğini ancak onun sürekli gerekçeler öne sürerek gitmemesine rağmen en sonunda davete icabet ederek gittiğini belirtiyordu. Yoldayken tüm Mollaların en güçlüsü olarak ifade edilen Mir Sahib Jan Badshah'ı gördüğünü ve ona cihat ilan etmesi için yalvardığını ancak Sahib Jan Badshah'ın Emir Habibullah'tan açık bir güvence almadan davranışını, duruşunu değiştiremeyeceğini söylediğini öğrenmişti. Chaknawar Molla'nın Kabil'e gidişinde endişeli olduğu ancak burada Emir tarafından kendisi ile görüşülmediğini, sürpriz olanın ise Nasrullah Han tarafından büyük bir saygı ve ihtiramla ağırlanması olduğunu belirtmekteydi. İki gün ağırlandıktan sonra hediyelerle geri gönderildiğini eklemekteydi. Dönüş yolunda Celalabad Eyaletinde tüm Mollalara büyüklü küçüklü gruplara konferanslar veren Chaknawar Molla'nın *politikanın temelden değiştiği* şeklinde güvenceler verdiğini rapor etmekteydi. Bu konuşmalar peşi sıra bazı cihat hareketlenmelerini beraberinde getirmişti. Sangu Khel ve Zakka Khel mollalarla irtibat kuran Mir Sahib Jan Badshah'ın bu girişimlerinden sonra cihat için harekete girişmeleri beklenmişti⁹². Bu iki molla harekete geçmekte ikilemde kalmıştı ancak Kabil Nehri vadisi kabile üyeleri cihada katılmak hususunda anlaşmıştı. Chaknawar Molla bu günler-

89 HARDINGE 89, 230, 20 Nisan 1915, Roos-Keppel'den Lord Hardinge'ye.

90 HARDINGE 90, 98, 4 Ağustos 1915, Lord Hardinge'den Roos-Keppel'e.

91 HARDINGE 90, 226, 22 Eylül 1915, Roos-Keppel'den Lord Hardinge'ye.

92 British Library, IOR/L/MIL/5/768, 29 Ekim 1915, s. 328.

de hasta olduğu için evinde istirahatatta kalmış görünmesine rağmen bu hastalık meselesinin *politik hastalık* olduğunu ve hareketsiz kalmak niyetiyle bunu yaptığını düşünmüşlerdi. Ancak cihatçı gurupların baskısı ile Chaknawar Molla'yı evinden çıkmaya zorlayarak onu alıp Lalpura'ya götürdükleri ve geniş bir dinleyici kitlesine konuşturulduğu öğrenilmişti. Cihada katılmak üzere dinleyicileri yüreklendirici bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmadan sonra 5 bölük Khassadars'ın (bölge birliği) Emîr'in adamının, yöneticileri ve silahlarıyla nehri geçtiği anlaşılmıştı. Bu harekete katılmayan ve Chaknawar Molla'ya güvenmeyen kişiler Mir Sahib Jan Badshah'a Emîr'in açık biçimde bir cihat ilan edip etmediğini sormuşlardı. O da Emîr'in ağzından duymadığını ancak Mollaların *Emîr'den duyulmamış olmasına rağmen Kabil'in bütün önemli kişileri tarafından doğrudan bir cesaretlendirme olduğunu* söylemişti. Celalabad Valisinin oğlunun Lalpura'ya babasından bir mesajla gelerek Emir'den babasının cihat konusunda bir mesaj almadığını ancak *formalite olan bir mesaj aldığını* bu mesajda nehri geçen gazileri durdurmak için bir girişimde bulunmamasını istediği öğrenilmişti. Nehri geçen Gazileri durdurabilecek kuvvetleri olmasına rağmen bunu yapmadığı ve Afgan düzenli birliklerinin Mohmand ülkesine girerek Mollalara katıldığı belirtiliyordu.⁹³ Gerçekten de vaziyetin otorite kurabilmeyi daha zorlaştırıcı bazı doğal koşullarla birleştiği anlaşılmaktadır. Mohmand ülkesinde deveren eden kolera nedeniyle durumun İngiliz karşıtlığını körükleyecek biçimde kullanılabileceği rapor ediliyordu. Durumun kritik bir hâl alması üzerine İngilizler, 15 Kasım 1916'da ilk kez Mohmand aşiretlerine karşı hava gücünü kullandılar. İngiltere Mohmandlara yönelik bu baskılama yöntemini 1917 Temmuz'a kadar sürdürdü. 1917'de durum İngiltere lehine düzeldi⁹⁴.

7. Afridilerin Tutumu ve Türk Ajanlarının Faaliyetleri

Afridilerin tutumu da KBSE'de İngiltere lehine sükunet için oldukça belirleyiciydi⁹⁵. Pakistan'ın kuzey-batı bölgesinin önde gelen Peştun kabilelerinden olan Afridilerin 19. Yüzyıl sonu itibariyle çoğunlukla konar-göçer oldukları anlaşılmaktadır. Gazneli Mahmud'un, Afridileri Hayber geçidine askeri bir garnizon amacıyla

93 *HARDINGE* 90, 226, 22 Eylül 1915, Roos-Keppel'den Lord Hardinge'ye

94 Salman Bangash, "The Tribal belt and the defence of British India. A Critical Appraisal of British Strategy in the North-West Frontier during the First World War", *India and World War I, A Centennial Assessment*, ed. Roger D. Long, Ian Talbot, 1st Edition, Routledge, London 2018, s. 100vd.; "Loyalty on the North-West Frontier. Sir G. Roos-Keppel's Good Work", *The Times*, 1 Şubat 1917.

95 *HARDINGE* 90, 98, 4 Ağustos 1915, Lord Hardinge'den Roos-Keppel'e.

yerleştirdiğine inanılmaktadır. 19. Yüzyıl sonu itibarıyla Afridilerin 32.900-50.000 arasında savaşçıları olduğu kaydedilmektedir⁹⁶. Afridiler 8 kola ayrılıyordu: Aka, Adam, Kuki, Malikdin, Kambar, Kamar, Zakka Khel ve Sipahiler. Genel olarak da Hayber, Kohat Geçidi ve Pazar Vadisi ve Tirah'da yerleştiler. 1870'lerde İngilizlerle Afridiler arasındaki ilişkiler dostaneydi ve İngilizlerin askere alınmasında ön sıralarda yer alıyorlardı. Ancak özellikle Zakka Khel kolu İngiltere için sorun olmaktan hiçbir zaman çıkmadı. Bu 8 kol içerisinde sayıca en geniş olanı ve en agresif olan Zakka Khel kabilesiydi⁹⁷. Hayber bölgesinde Afridi kabilelerinin I. Dünya Savaşı devam ederken İngiliz karşıtı hareketlerin içerisinde yer alması muhtemel bir vakıa olarak görülüyordu. 1915 yılı içerisinde yani İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile savaşında istediği başarıları alamadığı günlerde Afridiler ile ilgili ilk tespitler İngilizler için olumluydu. Yine de bu kabilelere yönelik ilginç girişimler rapor ediliyordu. Buna göre 17 yaşında bir genç Dir dolaylarında levi yani bir çeşit sınır jandarması görevi üstlenen kuvvetlere yönelik saldırı düzenleyen kabilelere etkileyici biçimde konuşmuştu. Genç bölgeden değildi. Konuşması hâli gizemli görülmüş olmalı ki *mehdi* olarak görülerek kutsiyet atfedilmişti. Bu ziyaret esnasında İngilizlere yönelik bir harekete dair Afridilerin tutumu İngilizler için olumlu olduğu görülüyordu. Roos-Keppel şöyle diyordu: *Ülkeyi tanıdıkları için gerçekten mehdi olabilecek biri tarafından lanetlenmenin sonuçlarıyla karşılaşmak istemezler. Bu dini histeri duygusu, oldukça sadık kalan ve mollalarına, [Afgan] Emîri bizzat yönetmedikçe hiçbir şey yapmayacaklarına dair çok kesin bir cevap veren Afridiler dışındaki tüm kabileler arasında büyüyor.* Dahası 1915 yılı sonlarında İngilizler KBSE'de Afridiler dışında her kabilenin kendilerine karşı bir saldırı yapması ihtimalini dikkate alıyordu⁹⁸. Yukarıda da anlatıldığı üzere türlü girişimlere rağmen Afgan Emîri açıktan bir İngiliz karşıtlığına girişmemişti. Roos-Keppel Afridiler ile ilgili bir hayli yanılacağı bir tespitte bulunuyordu ve Afridilerin sadakatine fazla güveniyordu. Öyle ki, "Emîr 'Türk-Alman grubuyla birlikte hareket etse dahi' Afridilerin beklemede kalacağını" düşünüyordu⁹⁹. Oysaki ilerleyen günlerde Afridi kabilelerinin desteğiyle ilerlediği anlaşılan Hayber'de Türk ajanlarının faaliyetlerine dair girişimler haber alınacaktı. Bu girişimlerin ilk duyumları 1915 yılına aitti. 1915 yılı ramazanında KBSE'de herhangi bir hareket olmadan geçmişti. Ancak yukarıda üzerinde durul-

96 C. M. Kieffer, "Afridi", *Encyclopaedia Iranica*, August 31 2009.

97 Christian Tripodi, *Edge of Empire. The British Political Officer and Tribal Administration on the North-West Frontier 1877-1947*, Routledge, London and New York 2011, s. 11-12.

98 *HARDINGE* 90, 306, 5 Kasım 1915, Roos-Keppel'den Lord Hardinge'ye.

99 *HARDINGE* 90, 306, 5 Kasım 1915, Roos-Keppel'den Lord Hardinge'ye.

duğu üzere Hacı Sahib Turangzai'nin kuvvetleri İngiliz postalarına ağustos ayından itibaren saldırmaya başlamışlardı. Bu arada Türklerin yönlendirdiği ya da öyle olduğu sanılan faaliyetler de rapor ediliyordu. Roos-Keppel ilginç bir istihbaratı Lord Hardinge ile paylaşmaktaydı. Buna göre sükût içerisindeki Afganistan'da herhangi bir Alman-Avusturyalının geldiğine dair duyum almamışsa da 4 Türk ya da Türk kıyafeti giyen Avrupalının geldiğine dair bir duyum aldığını yazıyordu. Bunların Penjap'dan olabileceğini düşünüyordu¹⁰⁰.

Söz konusu istihbarat aslında yanlış değildi. KBSE'e yönelik Türk ajitasyon ve propagandasının kabileler arasında adıyla bir Türk subayının da yer aldığı oldukça ilginç bir girişim bu günlerde dikkat çekiyordu. Afridi kabileleri nezdinde Türk ajanlarının başlattığı girişimin Türk-Alman ajanlarının Kabil'e ulaşmasından sonra gerçekleştiği görülmektedir. Lord Hardinge 21 Mart 1916'da Devlet Bakanlığı'na *Kabil'den 2 Türk*'ün Afridi bölgesine Molla Ahmed Ahundzade nezdine geçtiğini duyduklarını bildirdi¹⁰¹. Bundan başka Mayıs 1916'da Kabil'den ayrılan Türk-Alman misyonu önce Herat, ve diğer Afgan sınırlarına yönelmiş, ülkeden ekim 1917'de ayrılmıştı. Bu misyon Kabil'den ayrıldıktan sonra az sayıda Türk ajan Swat, Bajaur, Hayber, Veziristan'a gitmişti. Öyle anlaşılıyor ki bu organizasyonu Nasrullah Han ayarlamıştı ve seçilen bölge Pathanların hassasiyetinin iyi bilinmesi nedeniyle seçilmişti. Hindistan Hükümeti bu kabileleri izlemekle yetiniyordu çünkü askeri ve politik süreci bu şekilde yönetmeyi daha mantıklı görüyordu. Bundan sonraki gelişmelerde Afridi kabileleri de müdahildi. Daha önce detaylarıyla anlatıldığı üzere Hayber'de meskun Afridiler Roos-Keppel'in de ifadesiyle *doslukları hesaplanamayacak kadar önemli* idi. Onları İngilizler tarafında tutmayı ise "sınırın kuzey ve güneyinde cihadın yükselişini engelleyecek" bir bariyer olarak görüyordu. Bu nedenle Hindistan Hükümeti Afridilere ödenen yıllık ödeneği 84.040 Rupî'den 168.080 Rupî'ye çıkardı. Hükümet tarafından kendilerine gösterilen cömert muameleye ve o zamanlar Hayber'in Siyasi Ajan Yardımcısı olan Sir Sahibzade Abdul Kayyum Han'ın (1863-1937) etkisine bağlanıyordu. Afridilerle yaklaşık on dokuz yıllık bir iş birliği sürecinde, Abdul Kayyum *daha önce hiçbir kabilde görülmemiş derecede* güven kazanmıştı¹⁰². Hayber'in ve Afridilerin bu stratejik önemi dolayısıyla Nasrullah ve sözü edilen Türk ajanlarının dikkatlerini burada

100 HARDINGE 90, 98, 4 Ağustos 1915, Lord Hardinge'den Roos-Keppel'e.

101 HARDINGE 100, 131, 21 Mart 1916, Viceroy'dan Secretary of State'e.

102 Lal Baha, "Activities of Turkish Agents in Khyber During World War I", *Journal of The Asiatic Society of Pakistan*, XIV / 2, s. 187; Lal Baha, "The North-West frontier in the First World War", s. 31-32.

topladıkları anlaşılmaktadır. 1916 yılının ocak ayı başlarında Tirah'ın Mollalarına, Meliklerine, Gazilerine hitaben Emîr Nasrullah tarafından yazılmış bir mektup sınırdan deveren ediyordu. Mektupta *kutsal savaşa hazırlanmaları, Eğer Allah izin verirse gelecek yaz içerisinde harekete geçecekleri, onlara ne kadar gerekli ise tüfek verecekleri* söyleniyordu. 6 ay sonra Haziran 1916'da 2 Türk casusu Tirah'a geldi. Lal Baha çalışmasında bu ajanların ismini İngiliz belgelerine dayanarak vermektedir. Buna göre Türk ajanın ismi Khirad Bey'dir. Bu rapora göre Khirad Bey Türk ordusunda kurmay Albaydır. İkincisi ise bir Arap olan Muhammed Abid (Abidin) Bey'dir¹⁰³. Bu noktada Lal Baha'nın izini sürdüğü bu iki Türk ajanının Türk belgelerinde doğrulamak için baktığımızda Keleşyılmaz'ın çalışmasında bu iki Türk subayından söz edildiği anlaşılmaktadır. KBSE kabileleri nezdinde görev yapan Türk subayının ismi Hayrettin Bey ve Hayri Bey olmak üzere iki şekilde geçmekteydi. Afganistan Emîri nezdindeki Alman heyeti içerisindeki isimlerden Wagner, sunduğu raporda *Hindistan'ın kuzeybatısındaki yüz binlerce silâhlı kişiden ibaret olan bağımsız kabilelerin Hayrettin Bey'in müdahalesiyle dört aydan beri cihada eğilim göstermekte olduklarını* yazıyordu. Hayrettin Bey 2 Ekim 1915'te Kabil'e ulaşmış Kazım Bey misyonu ile gelen görevlilerden birisiydi. Kazım Bey yazdığı raporunda kendisinden Erkan-ı Hayriye Yüzbaşısı Hayri Bey bin Mustafa şeklinde söz etmişti. Buna göre ... *Hayri Bey bin Mustafa 23.04.1332'de [6 Mayıs 1916] Afridi kavminin merkezine* gönderilmişti¹⁰⁴. Bu kişinin eskiden Kabil'de talim çavuşu olduğu belirtiliyordu. Bu casuslar Tirah'a gelmeden önce kendileri için çalışan Mir Mast isimli yerel bir casus Afridiler arasında çalışıyordu. Mir Mast, Kamber Khel Afridilerdendi ve 58. Piyade birliğinde eski yerel askerlerdendi. Fransa'da birliğinden firar etmiş ve Kabil'e gelen Türk-Alman misyonuna katılmıştı. Bölge kabileleri arasındaki huzursuzluğun kaynağında Kabil'deki Türk-Alman misyonu ve Mir Mast'ın faaliyetleri etkili olmuştu. Türk casuslarının Tirah'a gelmesinden sonra Mir Mast ve Kamber Khel'in bilinen bir mollası onları karşıladı. Halife tarafından kutsandığı iddia edilen bir bayrak açarak ve kendilerinin Sultanın tam yetkili görevlileri olduklarını söylemiş Afridilere koruma ve İngilizlere karşı yardım teklifinde bulunmuşlardı. Ayrıca Afridilere silah, cephane, para yardımı sözü vererek ajanlara destek istemişlerdi. Bu ajanların Afgan Hükûmeti'nin hizmetinde olduğunu da söylediler. Bazen *Türk ordusu*, bazen de *Emîr'in ordusu* için diyerek asker toplamaya başlamışlardı. Ro-

103 Baha, "Activities of Turkish Agents in Khyber During World War I", s. 189.

104 Vahdet Keleşyılmaz, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Afganistan'a Yönelik Girişimleri", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, C IV*, Ankara 2012, s. 1831-1843.

os-Keppel gelişmeleri yakından izliyordu ve Türklerin Afridi kuvvetini toplayıp elde tutmayı deneyeceklerini yazıyordu¹⁰⁵. Roos-Keppel bu kuvvetin sonraki Türk ya da Alman ziyaretçilere koruma sağlaması için ve *İngilizleri rahatsız eden bir diken gibi kullanmak amacıyla yönlendirileceğini* düşünüyordu. Türk ajanlarının Temmuz 1916'da asker yazdıkları Afridi sayısı 400'e yükselmişti. Askere alınanlar Kamber Khel köyüne gönderiliyor ve burada Mir Mast tarafından Khirad Bey'in (Hayri Bey olmalı) danışmanlığında eğitimden¹⁰⁶ geçiriliyorlardı. 1916 Ağustos'unda meşhur Hintli anarşist Mahendra Pratap Tirah'a geldi. Beraberinde Emîr Nasrullah'tan yerel Mollalar arasında dağıtılması için aldığı para vardı. Bir süre sonra Kabil'e döndü ancak beraberinde 70 Afridi'den oluşan bir delegasyon vardı. Bu delegasyonun amacı Emîr Habibullah hakkında söz verilen silahlar ve diğer konularda emin olmaktı. Roos-Keppel'in politikası Afridiler ile iyi geçinmek üzerine kurulmuştu. Bu nedenle kabile kısa zaman sonra iki kampa ayrıldı. Birinci kısım barışı korumak ve Hükûmetle dostça ilişkiler kurmayı savunuyordu. Diğer taraf ise karşıt bir politika güdüyordu. Bu kısmı oluşturanlar Hint ordusundan firari ve kovulmuş askerlerdi. Dostça ilişkiler kurma taraftarı olanları ise Roos-Keppel'in *en iyi grup* dediği ve çoğunluğu *Melik* diye isimlendiren kabile üyeleri oluşturuyordu. Roos-Keppel Türk ajanlarının kabile içerisinde klik yaratmak gayretinde olduğunu tespit etmişti. Hükûmet yanlısı hizip, gerçekten de, rakip hizipleri kontrol etmede *Emîr'in halkıyla oynadığından farklı olarak görünmek için çok zor bir role* sahipti. Dahası Roos-Keppel Hükûmet ve kendilerine karşıt olan, Türk ajanlarının kıskırtmalarıyla hareket eden Afridilere karşı da bir adım atmak konusunda ağırdan alıyordu öyle ki burada *çok hassas bir denge* olduğunu düşünüyordu¹⁰⁷. Bu organizasyon Nasrullah Han'ın yönlendirmesiyle şekillenmişti. Emîr Habibullah'ın tam anlamıyla bu organizasyonun bir parçası olmadığı ancak Nasrullah'a alan bıraktığı da açıktı. Roos-Keppel tüm bu gelişmeler içerisinde Türkleri yalnız bırakmanın daha iyi

105 Bu olay isimler verilerek ve aynı içerikle 9 Nisan 1918 tarihli *The Times* sayısında haber olmuştur. Haber olmasının sebebi ise Roos-Keppel'in KBSE'ne dair yıllık raporundan (muhtemelen 1916 yılı raporunun) kamuoyuna açık biçimde paylaşılmasıyla ilgiliydi. "Stirring up Afridis. Enemy intrigue on the N.W.Frontier", *The Times*, 9 Nisan 1918.

106 Afgan ordusunun modernizasyonu ve eğitimi konusunda Tarzi'nin önderliğinde Türk görevlilerin bölgeye gelmesi bilinen bir gelişmedir. Sadece askerlikle ilgili değil diğer alanların gelişiminde (örneğin ilk Afgan hastanesinin kuruluşu ve ilk tedavi veren doktorları Türk ve Hintli doktorlardı. 1905'de Trabzonlu Hasan Hilmi Bey Afganistan'a gelerek hat, resim, oymacılık alanlarında bilgi aktarımı yaptı. Postaneler üzerinde onun çabalarıyla düzenlemeler yapılmıştı. Ziauddin Jamal, *Habibullah Han'ın Modernleşme Çabaları Üzerinde Türklerin Etkisi (1901-1919)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019, s. 56-57.

107 Baha, "Activities of Turkish Agents in Khyber During World War I", s. 189-190.

olacağını düşünüyordu. Yani müdahale etmemek niyetindeydi. Zaten Roos-Kep-
 pel Afridilerden Hükûmet destekçisi olanların Emîr Habibullah'ı Türklerin yanın-
 da açık biçimde görmeden harekete geçmeyeceklerini aynı şekilde Türk silahları-
 nın da gelmesi gerektiğini söylediğini aktarmıştı. Türk ajanları bir zamanlama
 hatası yapmış görünüyordu. Roos-Keppel, *zaman da Türk entrikalarının başarısı için*
uygun değildi. Türk ajanlar faaliyetlerine yaz sonunda, Afridilerin harçlık ve istihdam için İngi-
liz topraklarına gittiklerinde soğuk havanın yaklaşmasını dört gözle bekledikleri zaman başladı
 diye yazmıştı. Diğer taraftan Afridiler üzerindeki etkisinden daha evvel bahsettiği-
 miz Abdul Kayyum'un tesiriyle mollalar arasındaki kıskançlıklar ve anlaşmazlık-
 lar körüklenip bazılarını Hükûmete bağlı tuttular. Eylül 1916'nın ortalarında,
 Hayber'deki İngiliz subaylarının "hafif baskısı" altındaki Afridiler, Türk ajanları
 Afgan sınırına yakın Rajgal'a sürdü¹⁰⁸. Yani Afridiler nezdindeki Türk ajanları
 Eylül 1916'da Afridi bölgesinden çıkarılmış oldu. Roos-Keppel Türk ajanlarının
 burada İngiliz karşıtı Kuki-Khel isimli bir mollanın koruması altında olduğunu ve
 faaliyetlerine bundan sonraki 6 ay boyunca devam ettiklerini yazmaktadır¹⁰⁹.
 Ağustos 1916'da bazı Mahsud kabile üyeleri Matun'a gelen valiyi görmek istediler.
 Türklerin Birmal'de Mahsudları ve Vezirleri Emîr Habibullah adına derhal giriş-
 mek üzere bir cihada davet ettiklerini, adamların Host'a (Khost) gelerek Türklerin
 gerçekten Emîr tarafından görevlendirilip görevlendirilmediğini sordukları anla-
 şılmaktaydı¹¹⁰. Ancak Mart 1917'de İngiliz destekçisi Malik Zaman Han isimli bir
 Afridi lider, 400 kişilik güçlü bir leşker kuvvetini Kuki-Khel üzerine gönderdi ve
 Rajgal'da İngiliz karşıtı mollaı katletti. Haziran 1917'de Türklerin kabile böl-
 gesini terk ederek Afganistan sınırına geçtikleri rapor edilmişti¹¹¹. Bundan başka
 kimi hareketler de yine raporlarda görülmektedir. Muhtemelen bu hareketlerin
 tesirinde kalan bazı Afridi askerler İngiliz birliklerinde itaatsizlik yapıyordu. 1916
 Ocak ayında General (Sir Fenton John) Aylmer (1862-1935) 28. Pencabi birliğin-
 den 34 Afridi'nin Türklerle savaşmayı reddettiğini rapor etmişti. Sıkıyönetim
 mahkemesinde yargılanan bu kabile askerlerinden üçü idama, kalanlar ise uzun
 süreli hapse mahkûm edildiler.¹¹²

108 Baha, "Activities of Turkish Agents in Khyber During World War I", s. 189-192.

109 Baha, "Activities of Turkish Agents in Khyber During World War I", s. 189-192.

110 Baha, N.W.F.P. Administration under British Rule, s. 96.

111 Baha, "Activities of Turkish Agents in Khyber During World War I", s. 192.

112 TNA, CAB 37/142, 1 Şubat 1916, Viceroy'dan Hindistan Bakanlığı'na.

Afridiler ile ilgili olarak KBSE'den olup Osmanlı muharebe sahasında esir düşen bazı Afridilerin Osmanlı esir kamplarında kaldığı da anlaşılmaktadır. Bursa esir kampında kalan Mülazım Afgan Afridi Hayri Nuri Ekber Han aslında cihada iştirak etmek için İstanbul'a geldiği ancak esir tutulduğunu bildiren bir mektubu İran'a, Nizam'ul-Saltana'ya yazmıştı¹¹³.

8. Şerif Hüseyin İsyanı'nın NWFP'deki Etkisi ve İpek Mektup Komplosu

KBSE'deki gelişmeleri İngiltere adına zorlaştıran bir diğer girişim de *İpek mektup Komplosu* adı verilen girişimdi. Afganistan ve Hicaz'daki Hint Panislamistlerinin bu girişimi Hindistan'daki İngiliz yönetimini ortadan kaldırmaya yönelik bir komplo idi. Ceketlerinin astarına ipek kumaş üzerine Urduca mesajlar yazılmış bilgiler taşıyan kuryenin (ki bu ipek mektupları Hicaz'a götürüyordu) kaçıp Hindistan'daki İngiliz Hükûmeti'ne gelerek Penjab'tan bu sarı ipek mendillere yazılmış bilgileri vermesiyle ortaya çıktı. Komplo oldukça erken aşamada açığa çıkmıştı. Delhi'deki İstihbarat Departmanı Direktörü Charles Cleveland *hepsi çok acınası ve etkisizdir, ancak yine de fanatizm kazanımın taşma tehlikesi her zaman mevcuttur* diye yorumlamıştı. İpek mektupları ve kuryenin yazdıklarını okuduktan sonra durum Roos-Keppel dahil tüm bölge görevlilerine bildirilmişti¹¹⁴. Komplo içerisinde KBSE'yi etkileyen kısmı ya da bu eyaletin etkinliği neydi diye baktığımızda ilk girişimin bu eyaletten doğrudan yönetilmediğini söylemek mümkündür. Ancak komplonun içerisinde olan Mart 1915'te Roos-Keppel Peşaver'den Lord Hardinge'ye Lahor'dan 13 öğrencinin KBSE'e geçtiğini rapor etmişti. Bunları başkaları da takip etmişti. Amaçları İngiliz yönetimine karşı cihada katılmak, Osmanlı cihad-ı ekberine hizmet için ajan toplamak, haber getirip götürmek, propaganda yapmak ya da asker olarak hangisi mümkün olursa onu yapmaktı. Öğrencilerin yolculukları Penjab'taki Vehhabi organizasyonu, KBSE Mücahidin örgütlenmesi ya da bağımsız kabile bölgesindeki Hintli fanatikler tarafından desteklenmişti¹¹⁵. Bu hareketin en kritik ismi olan Ubeydullah Sindi (1872-1944) ve Mevlana Mahmud Hasan (1851-1920) idi. Bu iki isim Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletinde Dehârenpûr idari bölgesinde Dârülülum isimli İslami eğitim kurumuyla tanınan Deoband'da yetişmişlerdi. Mezun olduktan sonra buraya 1909'da geri dönmüşler ve okulun müfredatı

113 BOA, DH.EUM.5. Şb., 53/23, 10 Kanun-ı sani 1334 (10 Ocak 1918).

114 Saul Kelly, "Crazy in Extreme? The Silk Letters Conspiracy", *Middle Eastern Studies*, 49/ 2, 2013, s. 162.

115 Kelly, agm., s. 164.

üzerinde etkilerini arttırmışlardı. Ancak burada bazı meslektaşlarının sorunları üzerine ayrılmışlardı. Ubeydullah Sind 1913'te, Nazarat al- Ma'arif'i Delhi'de kurmuş ve burada Mahmud Hasan, Sind ve bazı yakın sırdaşları ile siyasi geleceği tartışmak üzere toplanmışlardı. Bu toplantıda Kalküta'dan bir gazeteci olan Abul Kalam Azad (1888-1958), Balkan Harbi sırasında Türkiye'ye yardıma giden tıbbi misyonun (All Indian Medical Mission) başında bulunan M.A el-Ensari ve bu misyonda bulunan diğer isimlerden gazeteci ve İngilizlerin gözüyle ajitatörler olan Muhammed ve Şevket Ali vardı. Gizli toplantılarında Ubeydullah Sindhi ve Mahmud Hasan'ın 1915 sonbaharında Hindistan'daki İngilizleri devirmek için Müslüman yöneticilerden yardım istemek için harekete geçmelerine karar verdiler. Ubeydullah Sindhi Yaghistan üzerinden Kabil'e gitmesi, Mahmud Hasan'ın ise İstanbul'a bir hac gemisiyle Bombay'dan Mekke'ye giderek ulaşması planlandı. Ancak Mahmud Hasan Hicaz'dan ötesine geçemedi. Hicaz Valisi Galib Paşa'dan (Ali Galib Pasiner, 1868-1939) sonraları *Galibname* adı verilen ve Müslümanları özellikle de KBSE'deki Peştun kabilelerini cihat etmeye teşvik eden bir mektup almayı başardı. Türk arşiv kaynakları arasında bu konuyu teyit edecek kayıt aradığımızda Hicaz Vali ve Kumandanı Galib Bey'den Enver Paşa'ya yazılmış *acele* kayıtlı bir telgraf karşımıza çıkmaktadır. *Arabi ve Farsi ve urdu lisanlarıyla muharrer ve imzalı Samilerini havi bir beyannamenin Hindistan'da neşri İngilizler aleyhine ve kıyam tevlit edeceği kuve-i memuldur. Beyannamenin Hindistan'a i'sali temin edilmiştir...*¹¹⁶. Bu belgede sözü edilen beyannamenin bölgede deveran eden *Galibname* isimli propaganda evrakı olabileceği muhtemel görünmektedir.

Bu arada Ubeydullah es-Sindi Kabil'e geldiğinde burada Hint-Alman-Türk heyeti, Hintliler, Raja Mahendra Pratap gibi isimlerle iç içe buldu. Bu isimlerinin destekçisi daha önce de bahsettiğimiz üzere Habibullah Han'ın kardeşi olan Nasrullah Han idi. Buradaki çabalara o da katılmış olmasına rağmen Habibullah Han'ı İngiltere'ye karşı mücadele etmeye ikna edemediler. İngiliz istihbaratının yakaladığı ipek mektuplardan birisi Ubeydullah es-Sindi tarafından yazılmıştı ve mektubun detaylarında *Junud al-rabbaniyya* isimli ve İngiliz subaylarınca *Tanrı'nın ordusu* sonra es-Sindi tarafından *Selamet ordusu* olarak isimlendirilen bir organizasyondan söz edilmekteydi. Mektuplar casusların Rusya, Hindistan, Çin, Japonya ve Almanya'ya destekçi bulmak üzere gönderildiğinden bahsetmekteydi. Bu olay patlak verdikten sonra onlarca kişi tutuklandı ve hapsedildi. es-Sindi Kabil'de tutuklanmak üzereyken kaçmayı başardı, fakat Mahmud Hasan Mekke'de Şerif

¹¹⁶ ATASE, K: 1845, D: 75, F: 1, B: 66, Galib Bey'den Enver Paşa'ya.

kuvvetlerince yakalandı¹¹⁷. İpek mektup komplosu Hindistan'ın kuzey sınırını da etkilemesi beklenen bir hareketti ancak hedefine ulaşamadı. Bu hareketin sonu anlamına gelmiyordu ve süreç I. Dünya Savaşı sonrasında İngiliz karşıtı hareketin bir dayanağı olarak ve Hilafet Hareketi'nin birleştirici organizasyonlarından birisi olarak devam edecekti¹¹⁸.

Son olarak KBSE'e 1916 yazında Arap Yarımadası'nda patlak veren Şerif Hüseyin'in isyanının etkisiyle Emîr Nasrullah'ın cihad-ı ekbere destekçi bulmak konusundaki gücünü arttırmasından korkulmuştu. Zira Şerif'in Halife'ye, Türklerin savaş organizasyonu aleyhine isyanı bölgedeki İngiliz karşıtı hissiyatı güçlendirecek bir etki yarattı. İsyandan sonra bölgenin tutumunu ele alan bir raporda KBSE'nin *keskin biçimde Şerif karşıtı* olduğu ve Emîr Habibullah'ın eğer Hindistan Hükûmeti açık biçimde *Şerif destekçisi* olarak deklare ederse bölgedeki Şerif Nasrullah'ın yanında kümelenen Türk-Osmanlı taraftarlarının gücünü arttırmasına neden olacağı belirtilmişti¹¹⁹. KBSE'de Şerif'in isyanına bakış açısı tam anlamıyla olumsuzdu ve savaş sonuna kadar böyle kaldı. Ancak bu hissiyat 1917'den sonra Türk taraftarı grubun etkisinin azalmasıyla alakalı olarak gücünü kaybetti.

9. KBSE'de İngiltere Lehine Sürecin Değişmesi

Çanakkale ve Kut'ta Türklere karşı yenilgiler aldıklarında KBSE'de artan İngiliz karşıtı hissiyat, KBSE'deki Osmanlı-Alman misyonlarının gizli girişimleri hemen tüm faaliyetler öncelikle Afgan Emîri Habibullah'ın İngiliz postalarına, nizamiye ve karakollarına yönelik harekete geçirecek cihadı ilan etme hususunda ikna edilememesi nedeniyle etkisiz kaldı. Bu noktada Kazım Bey'in yönetimindeki Türk misyonu ile Alman misyonu arasındaki uyumsuzluk ve anlaşmazlıklar da etkili olmuştu. Bu iki heyetin aralarında bir bağ yok gibi görünüyordu. Ayrıca İngiltere bölge kabilelerini etkileyecek bazı kritik adımlar atmıştı. Roos-Keppel Afridiler'e bir uçuş gösterisiyle Britanya'nın savaş gücünü hatırlatmış ve bir hareketlenmeyi başlamadan durdurmuştu. Sonrasında yazdığı raporunda kabilelerin bu uçuştan ne denli etkilendiğini rapor etti. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin savaşta Müttefikler karşısında aldığı yenilgi haberleri İngilizler tarafından bölgede duyuru-

117 Faridah Zaman, "Revolutionary History and the Post Colonial Muslim: Re-Writing the 'Silk Letters Conspiracy' of 1916", *South Asia: Journal of South Asian Studies*, 2016, s. 1-18.

118 Aijaz Ahmad, "Silken Handkerchiefs Letters Conspiracy: Maulana Mahmudul Hasan", *IJAPRR*, (<http://www.ijaprr.com/download/1440321460.pdf>) Erişim: 27.09.2021

119 TNA, FO 882/12_1, s. 21 "Note III"

luyordu. Rusların Kafkaslardaki ilerleyişleri, Mezopotamya’da Kut sonrası durumun Türkler aleyhine bozulması savaşın kaybedenleri arasında Türklerin olması ihtimalini güçlendiriyordu¹²⁰. Bu noktada Rusların ilerleyişinin etkisi azımsanmayacak ölçüde etkilemiş olmalıdır. Manchester Guardian gazetesi Erzurum’un düşmesinden sonra *Büyük Kale’nin ele geçirilmesi tüm katada bir heyecan dalgası yarattı. Şiraz’dan Semerkand’a Konya’dan Kulca’ya (Bugünkü adı Yining –Sincan özerk bölgesi-Çin) kadar bütün pazar yerlerinde Erzurum’u Osmanlı’dan alan güçlü Ruslardan söz edilmeye başlandı* demektedir¹²¹.

Sonuç

I. Dünya Savaşı yıllarında Afgan milliyetçileri Afganistan’ın kaderini belirleyen Anglo-Rus mutabakatı (1907) ve Afganistan’ın tarafsızlık politikası konusunda tepkiliydiler. Afganistan’ın tarafsızlığının, gücünü zayıflattığını düşünmekteydiler. Siraj el-Ahbar grubu Afgan monarşisinin kendilerinin resmi ve hatta yarı resmi bile temsilcileri olduğu görüşünü desteklemiyordu. Emîr Habibullah’tan istekleri Afganistan’ı İngiliz vesayetinden kurtarmak bunun için de savaşın getirdiği durumdan faydalanmaktı. Ancak I. Dünya Savaşı’nda gerek iç dinamikler gerekse Türk-Alman ve Hint milliyetçilerinin baskılarıyla İngiliz sınır yönetimine karşı açıktan bir harekete girişmediler. Mohmand hareketinde görüldüğü gibi zaman zaman Emir, sınır kabilelerinin hareketlerini görmezden gelerek cihad hareketlerine açıktan karşı çıkmıyormuş görüntüsü verdi. Buna karşılık Ekim 1915’te Kral V. George’un (1865-1936) kendisine yazdığı mektuba Şubat 1916’da cevap yazarak İngiliz beklentisine açıkça olumlu karşılık verdi. Türk ajanların girişimlerine rağmen Afridiler arasında bir hoşnutsuzluk tohumu ekilemedi. Yine de Mohmand kabileleri İngilizler tarafından sınırda hep bir tehdit olarak görüldüler. I. Dünya Savaşı sırasında gönderilen heyetlerden Kabil’e ulaşanlar ya da Tahran’dan yönelen Türk propaganda faaliyetleri KBSE’de rahatsızlığın kaynakları arasında görüldü. Ancak buradaki sınır ihlallerinin motivasyonu sadece Türk cihad-ı ekberi değildi. 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren İngiltere’nin KBSE’deki varlığı zaman zaman tehdit ediliyordu. Bu durum savaş boyunca devam etti. Ancak Osmanlı Devleti’nin beklentisini karşılayacak bir vaziyet almadı ve savaşın son yılında *The Times*’te yapılan habere de yansıdığına göre bölge İngiltere’nin lehine olacak şekil-

120 Percy Sykes, *A History of Afghanistan*, Vol. II, Macmillan Co, London 1940, s. 260. Baha, “The North-West frontier in the First world War”, s. 34.

121 Hopkirk, *age*, s. 247.

de nispeten sakin bir görünümüne kavuştu¹²². Ancak bu durum da uzun soluklu olmayacak, Emîr Habibullah Paris Barış Görüşmeleri'nde Afganistan'ın temsil edilmesini isteyecek bu teklif kabul edilmeyecekti. Emîr Habibullah'ın bir suikastla öldürülmesinden sonra yerine oğlu Amanullah Han geçecek ve 1919'da Afgan-İngiliz savaşının başlamasıyla bölge sıcak çatışmaların odağı olmaya devam edecekti. I. Dünya Savaşı yıllarında KBSE'deki Osmanlı faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin savaş boyunca Panislamik kalkışma planlamaları içerisinde en kompleks olanlardan biriydi. Hint milliyetçilerin ipek mektup komplosu bir koldan KBSE'nin de içinde olduğu bir coğrafyayı hedef aldı. Türk-Alman müttefiklerinin beklenti içinde olduğu Alman Heyetlerinin Emîr nezdine ulaşmasına rağmen İngiliz karşıtı büyük bir kalkışmanın gerçekleşmemesi Cihad-ı ekbere dair Alman ümitlerinin de akim bıraktı. Sert ve zorlayıcı bir fiziki ve beşeri yapıya sahip bu coğrafya İngiliz yetkililerin kaygıyla izledikleri bir bölge olmasına rağmen savaşta Osmanlı-Alman ittifakına açık destek sağlayamadı. Ancak Hindistan-Afganistan coğrafyasında süregelen İngiliz karşıtı hareketlerde bir süreliğine motivasyon oluşturdu.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi (Ankara) Birinci Dünya Harbi Kataloğu

K:1845, D: 75, F: 1, B: 6

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3974/298000

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube (DH.EUM. 2. Şb), 3/47; 3/10

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube (DH.EUM.5. Şb), 53/23

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR), 444/24; 48/77; 51/229; 455/158; 437/83; 452/82 456/63; 53/31

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS), 2450/10, 2453/45; 2186/7

122 "Amecr's Peacefull Rule", *The Times*, 8 Mayıs 1918.

British Library, London

IOR/L/PS, 10-492-30

IOR/L/PS, 107473, 3443/1914

IOR/L/MIL, 5/768

The National Archives, London

FO 882/12-1

CAB 37/132, CAB 37/142

Cambridge University Library, Cambridge

Hardinge Papers 23, 89, 90, 100

Araştırma ve İnceleme Eserler“Ameer’s Peacefull Rule”, *The Times*, 8 Mayıs 1918.“The New Indian Province”, *The Times*, 12 Kasım 1901.“Loyalty on the North-West Frontier. Sir G. Roos-Keppel’s Good Work”, *The Times*, 1 Şubat 1917.“Stirring up Afridis. Enemy intrigue on the N.W.Frontier”, *The Times*, 9 Nisan 1918.Abdul Rauf, “Pan-Islamism and the North West Frontier Province of British India (1897-1918)”, *Perceptions*, Winter 2007, s. 21-42.Abdul Rauf, “The Balkan Wars and British India. A Case Study of NWFP”, *JPHS*, LXIII/1, s. 27-48.Abrahamian, Ervand, *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017.Adamec, Ludwic W., *Historical Dictionary of Afghanistan*, Third Edition, The Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland, Oxford 2003.Adamec, Ludwig, *Afghanistan, 1900-1923: A diplomatic History*, University of California Press, Los Angelos, California 1967. s. 85-86.Ahmad, Aijaz, “Silken Handkerchiefs Letters Conspiracy: Maulana Mahmudul Hasan”, *IJAPRR*, (<http://www.ijaprr.com/download/1440321460.pdf>) Erişim: 27.09.202Ahmad, Feroz, “1914-1915 Yıllarında İstanbul’da Hint Milliyetçi Devrimcileri”, çev. Fatmagül Berktaş, *Yapıt*, S. 6, 1984, s. 5-15.

- Ahmed Ahmedi, *Hindistan ve Svad ve Afganistan Seyahatnamesi*, Mahmud Beğ Matbaası, Babiâli 1300.
- Aksakal, Mustafa, *Harb-i Umumi Eşğinde Osmanlı-Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010.
- Altaf Qadir, *Reforming the Pukhtuns and Resisting the British. An Appraisal of the Haji Sahib Turangzai's Movement*, National Institute of Historical and Cultural Research Centre of Excellence, Quaid-i-Azam University Islamabad 2015.
- Baha, Lal, "Activities of Turkish Agents in Khyber During World War I", *Journal of The Asiatic Society of Pakistan*, XIV/ 2, s. 185-192.
- Baha, Lal, "Struggle of Journalism in Frontier Province 1900-1930", *Islamic Studies*, 17/3 (Autumn 1978), s. 217-229.
- Baha, Lal, "The Trans-Frontier Pathan Soldiers and the First World War", *Islamic Studies*, Vol. 25/4, (Winter 1986), s. 387-393.
- Baha, Lal, *N.W.F.P. Administration under British Rule 1901-1919*, National Commission on Historical and Cultural Research, Islamabad, 1978.
- Baha Lal, "The North West Frontier in the First World War", *Asian Affairs*, 1/1, s. 29-37.
- Bangash, Salman, "The Tribal belt and the defence of British India. A Critical Appraisal of British Strategy in the North-West Frontier during the First World War", *India and World War I, A Centennial Assessment*, ed. Roger D. Long, Ian Talbot, 1st Edition, Routledge, London 2018.
- Barton, William, *India's North-West Frontier*, John Murray, London 1939.
- Beattie, Hugh, "Afghanistan", *International Encyclopaedia of the First World War*, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Olivar Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by: Freie Universität Berlin.
- Çetinsaya Gökhan, *Ottoman Administration of Iraq 1890-1908*, Routledge Pub., London, New York 2006.
- Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014.
- Daniel, Peter, Olivar Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by: Freie Universität Berlin, (4-19)
- Ferguson, Niall, *İmparatorluk Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirışı*, çev. Nurettin ElHüseyni, 4. baskı, YKY, İstanbul 2017.
- Fischer, Fritz, *Germany's Aims in the First World War*, W.W. Norton&Company, Inc, New York, 1967.

- Graham, Gail Manult, *The Khilafat Movement: A Study of Indian Muslim Leadership, 1919-24*, University of Pennsylvania Press, USA 1977.
- Gregorian, Vartan, *The Emergence of Modern Afghanistan. Politics of Reform and Modernization 1880-1946*, Stanford University Press, Stanford 1969.
- Hamşioğlu, Oğuz, *Afğan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.
- Hagen, Gottfried, “German Heralds of Holy War: Orientalists and Applied Oriental Studies”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, XXIV/2, s. 145-162.
- Haroon, Sana, “The spatial imaginaries of Mujaddidī Sufis and political integration in the northwestern borderlands of colonial India”, *Journal of Contemporary Religion*, 2021, s. 1-21.
- Hopkins, B. D., “Jihad on the Frontier: A History of Religious Revolten the North-West Frontier, 1800-1947”, *History Compass*, 7/6, (2009), s. 1459-1469.
- Hopkirk, Peter, *İstanbul’un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, çev. Mehmet Harmancı, Yeni Yüzyıl Tarihi Dizisi, İstanbul 1994.
- Hughes, Thomas L., “The German Mission to Afghanistan, 1915-1916”, *German Studies Review*, 25/3 (Oct., 2002), s. 447-476
- Karacağil, Ö. Kürşat, “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin İran’la İttifak Kurma Arayışları”, *OTAM*, S. 36/Güz 2014, s. 95-116.
- Karpat, Kemal, *İslâm’ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 4. baskı, İstanbul 2010.
- Keleşylmaz, Vahdet, *Teskilâtı Mahsûsa’nın Hindistan Mısyonu*, ATAM Yay., Ankara 1999.
- Keleşylmaz, Vahdet, “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Afganistan’a Yönelik Girişimleri”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, C IV., Ankara 2012, s. 1831-1843.
- Keleşylmaz, Vahdet, “Belgelerle Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşına Giriş Süreci”, *Erdem*, C 11/ S. 31, Mayıs 1999, s. 139-153.
- Kelly, Saul, “‘Crazy in Extreme’? The Silk Letters Conspiracy”, *Middle Eastern Studies*, 49/2, 2013, 162-178.
- Kieffer, C. M., “Afridi”, *Encyclopaedia Iranica*, 31 Ağustos 2009.

- Kon, Kadir, "Almanya'nın İslâm Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandum", *Tarih Dergisi*, S. 53 (2011/1), İstanbul 2012, s. 211-252.
- Kurtcephe, İsrail, Balcioğlu, Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Bir Türk-Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi", *OTAM*, III/2, Ocak 1992, s. 247-269.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yay., İstanbul 1983.
- Polat, Ü. Gülsüm, *İngiltere ve Osmanlı Devleti Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*, ATAM Yay., Ankara 2015,
- Polat, Ü. Gülsüm, *Türk-Arap İlişkileri. Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken 1914-1923*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- Lavan, Spencer, "The Kanpur Mosque Incident of 1913: The North Indian Muslim Press and Its Reaction to Community Crisis", *Journal of the American Academy of Religion*, XLII/2, June 1974, s. 263-279.
- Lipsett, H.Caldwell, *Lord Curzon in India 1898-1903*, R. A. Everett&Co., London 1903.
- McCrone Douie, James, *The Panjab, North-West Frontier Province, and Kashmir*, Seema Pub., Delhi 1974.
- Mehmed Ubeydullah Efendi'nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları*, haz. Ömer Hakkı Özalp, Dergâh Yay., İstanbul 2002.
- Metin, Barış, *Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafiyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.
- Moreman, T. R., "The arms trade and the North-West frontier Pathan tribes, 1890-1914". *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 22/2, 1994, s. 187-216.
- Noelle, Christine, *State and Tribe in Nineteenth Century Afghanistan: The Reign of Amir Dost Muhammed Khan (1826-1863)*, Routledge, London and New York 1997.
- O'Sullivan, Michael B., "The Little Brother of the Ottoman State': Ottoman technocrats in Kabul and Afghanistan's development in Ottoman imagination, 1908-23", *Modern Asian Studies*, 50/6 (2016), s. 1846-1887.
- Olesen, Asta, *Islam and Politics in Afghanistan*, Routledge, London and New York 1996.
- Özcan, Azmi, *Pan-Islamism-Indian Muslims, the Ottomans & Britain (1877-1924)*, Brill, Leiden 1997.

- Nikki R. Keddie, "Pan-Islam as Proto-Nationalism", *The Journal of Modern History*, 41/1 (March, 1961), s. 17-28.
- Polat, Süleyman, *Doğu'ya Hakim Olmak. 1701 Basra Seferi ve Osmanlı Devleti'nin Bölgeyi Kontrol Çabaları*, Selenge Yay., İstanbul 2021.
- Powell-Price, J.C., *A History of India*, Thomas Nelson and Sons Ltd., London, Edinburg, Paris, Melbourne, Toronto, New York 1955.
- Reynolds, Michael, *İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*, çev. Yücel Aşıkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016.
- Safi, Polat, *The Ottoman special organization Teşkilat-ı Mahsusa: A historical assessment with particular reference to its operations against British occupied Egypt (1914-1916)*, İhsan Doğramacı Bilkent University, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
- Sanborn, Joshua, "Rus İmparatorluğu", *Savaşta İmparatorluklar 1911-1923*, ed. Robert Gerwarth, Erez Manela, İletişim Yay., İstanbul 2016, s.163-190.
- Sarsaman, Sadık. "Birinci Dünya Savaşında İran Elçiliğimiz ile İrtibatlı Bazı Teşkilat-ı Mahsusa Belgeleri", *OTAM*, S. 7, 1996, s. 209-217.
- Sykes, Percy, *A History of Afghanistan*, Vol. II, Macmillan Co, London 1940.
- Tripodi, Christian, *Edge of Empire. The British Political Officer and Tribal Administration on the North-West Frontier 1877-1947*, Routledge, London and New York 2011.
- Wasti, Syed Tanvir, "The Political Aspirations of Indian Muslims and the Ottoman Nexus", *Middle Eastern Studies*, 42/5, (September 2006), s. 709-722.
- German Intrigues in Persia. The Diary of A German Agent. The Niedermayer Expedition through Persia to Afghanistan and India*, Hodder and Stoughton, London and New York 1918.
- Uyar, Mesut, *The Ottoman Army and the First World War*, Routledge, London and New York 2021.
- Ünalp, F. Rezzan, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Faaliyetleri*, ATASE Yay., Ankara 2014.
- Zaman, Faridah, "Revolutionary History and the Post Colonial Muslim: Re-Writing the 'Silk Letters Conspiracy' of 1916", *South Asia: Journal of South Asian Studies*, 2016, s. 1-18.
- Ziauddin Jamal, *Habibullah Han'ın Modernleşme Çabaları Üzerinde Türklerin Etkisi (1901-1919)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019.